

Oikeustieteellisen tutkimuksen tutkimuseettinen ymmärrys ja sen mahdolliset ongelmakohdat

1. Tutkijan ammattietiikasta

1.1. Johdantoa

Usea ammattiala on laatinut itselleen ammattieettiset ohjeet, ja joillakin ammatikunnilla on myös niiden noudattamista valvomassa oma organisaatio. Tunnetuimpia ovat Journalistin ohjeet, Lääkärin eettiset ohjeet¹ ja Hyvä asianajajatapa-ohjeistus. Myös tiedeyhteisöllä on omat ammattieettiset ohjeensa: Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa (ns. HTK-ohje). Ensimmäinen tutkijoiden ammattietiikkaa käsittelevä julkaisu ilmestyi vuonna 1999: Salla Lötjösen toimittama ”Tutkijan ammattietiikka” -artikkelikokoelma. Se koostui alan pioneerien, muun muassa *Juhani Pietarisen*, *Matti Häyryn* ja *Jorma Palon*, kirjoituksista.

Tutkimuseetiikalla tarkoitetaan tieteellistä rehellisyyttä. Tutkimuseettisten ohjeiden tunteminen on osa tutkijan ammattitaitoa. Suomeen on perustettu valtakunnallinen, opetus- ja kulttuuriministeriön nimittämä tutkimuseetiikan orgaani, Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK), joka viime kädessä valvoo tutkimuseettisten ohjeiden noudattamista samaan tapaan kuin Journalistin ohjeita valvoo ja tulkitsee Julkisen sanan neuvosto (JSN).

Ammattieettisiä ohjeita on vaikea määritellä yleisellä tasolla, koska niillä voi olla niin erilainen merkitys aina alasta ja tilanteesta riippuen. *Juha Räikän* tavoin ammattieettisten ohjeiden merkitystä voidaan arvioida kolmella eri tavalla.² Ne voidaan nähdä apukeinoiksi, joita voidaan käyttää eettisessä harkin-

* *Liisa Nieminen*, OTT, VTM, valtiosääntöoikeuden dosentti, vanhempi yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto. Olen työskennellyt opetus- ja kulttuuriministeriön yhteydessä toimivan Tutkimuseettisen neuvottelukunnan pääsihteerinä vuosina 2008–2010 ja lukuisten paikallisten ja valtakunnallisten eettisten toimikuntien jäsenenä tai puheenjohtajana vuosina 2011–2022. Avusta ja kommentista kiitän dos. *Arja Kuula-Luumia*, prof. *Sakari Melanderia* ja *VTM Heidi Lainetta*.

1. Ks. Lääkärin etiikka. 8. painos. Lääkäriliitto 2021.

2. Ks. tarkemmin *Juha Räikkä*, Ammattietiikan merkitys, s. 82–91 teoksessa *Sakari Karjalainen – Veikko Launis – Risto Pelkonen – Juhani Pietarinen (toim.)*, Tutkijan eettiset valinnat. Gaudemus 2002. Oikeustieteen näkökulmana ks. *Liisa Nieminen*, Ammattieettiset ohjeet juristin haasteena, s. 18–44 teoksessa *Viestintäoikeuden vuosikirja 2017*. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2018.

nassa. Ne eivät kuitenkaan ratkaise kokonaan eettisiä ongelmatilanteita, koska niissä ei anneta tarkkoja ohjeita. Eettisten ohjeiden avulla luodaan perusta, jonka avulla voidaan pohtia, mikä on väärin ja mikä oikein. Tällainen määritelmä sopii erityisesti lääkärin eettisiin ohjeisiin. Ne voidaan ymmärtää myös ammattia määrittäviksi periaatteiksi. Eettiset ohjeet kertovat ammatinharjoittajalle, mikä hänen ammatinsa tarkoitus pohjimmiltaan on. Ammatinharjoittaja voi eettisten ohjeiden perusteella arvioida, onko hänen ammatinsa arvoperusta sopiva hänen muiden näkemystensä kanssa. Papin ammattieettiset ohjeet kuuluvat tähän ryhmään. Kolmannesta vaihtoehdosta on kyse silloin, kun ammattieettisten ohjeiden tarkoitus on perustella muille ammattiryhmille, että kyseinen ammattiryhmä toimii eettisesti perusteltavissa olevalla tavalla. Tutkijat haluavat ammattieettisillä ohjeilla myös osoittaa, että tutkijan tehtävä on ammatti siinä kuin mikä tahansa muu ammatti.

Ammattieettiset ohjeet perustuvat ns. itsesääntelyyn, mikä tarkoittaa sitä, että kukin ammattikunta on ne itse itselleen hyväksynyt.³ Joillakin aloilla voi olla kyse ns. hybridimallista. Tällä viitataan siihen, että asianajajien ammattieettisten ohjeiden valvonta perustuu asianajajia koskevan lakiin (496/1958), vaikkakin valvontaelimen kokoonpanosta päättää pääosin asianajajayhdistyksen valtuuskunta. Myös tutkimuseettikka kiinnittyy nykyään laintasaaiseen sääntelyyn, vaikka tutkimuseettinen neuvottelukunta on perustettu asetuksella (1347/1991).

Tutkimuseettiset ohjeet on otettava huomioon käytettäessä perustuslain 16.3 §:n ja yliopistolain (558/2009) 6.1 §:n turvaamaa tieteen vapautta. Se ei ole rajoittamaton, vaikka tieteen vapaus voidaan määritellä siten, että se sisältää tutkijan oikeuden määritellä itse tutkimuksensa aiheet, menetelmät ja julkaisemisen muodot. Tieteen vapauden kriteerit muodostuvat tiedeyhteisön sisäisen valvonnan, kritiikin ja tieteen julkisuuden kautta.⁴ Hyvän tieteellisen käytännön noudattamista koskeva vaatimus perustuu pohjimmiltaan yliopistolain 2.2 §:iin: ”yliopistojen tulee järjestää toimintansa siten, että tutkimuksessa, taiteellisessa toiminnassa, koulutuksessa ja opetuksessa varmistetaan korkea kansainvälinen taso eettisiä periaatteita ja hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen”. Jotta tuo vaatimus varmasti otettaisiin vakavasti, sen valvonta on yliopistoissa uskottu korkeimmalle tasolle. Kunkin yliopiston rehtori vastaa viime kädessä Hyvää tieteellistä käytäntöä koskevan ohjeen loukkaamista koskevan epäilyn selvittämisestä yliopiston sisällä, ellei tehtävää ole sisäisesti siirretty kanslerille, kuten Helsingin yliopistossa on tehty vuodesta 2010 alkaen. Asianosainen, joka on tyytymätön rehtorin tai kanslerin päätökseen, esiselvityksessä tai tutkinnassa

3. Itsesääntelystä ks. Riku Neuvonen, Sananvapaus, joukkoviestintä ja sääntely. Talentum 2005 ja Päivi Tiilikka, Julkisen sanan neuvosto hyvän lehtimiestävän tulkitsijana ja määrittelijänä, s. 175–194 teoksessa Avoin, tehokas ja riippumaton, Olli Mäenpää 60 vuotta juhla kirja. Edita 2010, s. 178–180.

4. Laajemmin ks. Tarmo Miettinen, Tieteen vapaus. Kauppakaari 2001.

noudatettuihin menettelytapoihin tai loppuraportin johtopäätöksiin, voi pyytää vielä lausunnon tutkimuseettiseltä neuvottelukunnalta.

Kun tutkijoilla on omat ammattieettiset ohjeensa, tämä tarkoittaa sitä, että yksittäisen tutkijan tulee ajaa myös ammattikunnan yhteisiä intressejä. Tutkijoiden tulee myös suhtautua toisiinsa arvostavasti. Kollegiaalisuus ei tarkoita sitä, että tutkimustoiminnassa ilmennyt vilppi tai muun väärinkäytös voidaan painaa ”villasella”. Tutkimusetiikka vaatii vilpin paljastamista. Näin ajetaan koko tiedeyhteisön etua.⁵ Toisaalta tiedetään, että ilmiantaja voi itse joutua tiedeyhteisön kostotoimenpiteiden kohteeksi siitä riippumatta, mihin lopputulokseen ilmianto on johtanut.⁶ Toisin kuin esimerkiksi yhdenvertaisuus- (1325/2014, 16 §) ja tasa-arvolaeissa (609/1986, 8 a §), HTK-ohjeessa ei ole mainintaa ns. vastatoimien kiellosta. Se on suuri puute.

1.2. Hyvän tieteellisen käytännön lähtökohdat

Vastuu hyvän tieteellisen käytännön noudattamisesta kuuluu koko tiedeyhteisölle ja jokaiselle tutkijalle. Hyvän tieteellisen käytännön lähtökohtia ovat vuodelta 2012 peräisin olevan HTK-ohjeen mukaan etenkin seuraavat (suoria lainauksia):

1. Tutkimuksessa noudatetaan tiedeyhteisön tunnustamia toimintatapoja eli rehellisyyttä, yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta tutkimustyössä, tulosten tallentamisessa ja esittämisessä sekä tutkimusten ja niiden tulosten arvioinnissa.
2. Tutkimukseen sovelletaan tieteellisen tutkimuksen kriteerien mukaisia ja eettisesti kestäviä tiedonhankinta-, tutkimus- ja arviointimenetelmiä. Tutkimuksessa toteutetaan tieteellisen tiedon luonteeseen kuuluvaa avoimuutta ja vastuullista tiedeviestintää tutkimuksen tuloksia julkaistaessa.
3. Tutkijat ottavat muiden tutkijoiden työn ja saavutukset asianmukaisella tavalla huomioon niin, että he kunnioittavat muiden tutkijoiden tekemää työtä ja viittaavat heidän julkaisuihinsa asianmukaisella tavalla ja antavat heidän saavutuksilleen niille kuuluvan arvon ja merkityksen omassa tutkimuksessaan ja sen tuloksia julkaistessaan.

5. Näin asian näkee Juhani Pietarinen, Eettiset perusvaatimukset tutkimustyössä, s. 58–69 teoksessa Sakari Karjalainen – Veikko Launis – Risto Pelkonen – Juhani Pietarinen (toim.), Tutkijan eettiset valinnat. Gaudeamus 2002, s. 68.

6. Tästä ks. Jorma Palo, Ilmiantaja tutkijayhteisössä, s. 65–68 teoksessa Salla Lötjönen (toim.), Tutkijan ammattieettiikka. Opetusministeriö, Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston julkaisusarja. Helsinki 1999. Palo suosittelee yhdessä tehtävää ilmiantoa.

4. Tutkimus suunnitellaan ja toteutetaan ja siitä raportoidaan sekä siinä syntyneet tietoaaineistot tallennetaan tieteelliselle tiedolle asetettujen vaatimusten edellyttämällä tavalla.
5. Tutkimushankkeessa tai tutkimusryhmässä sovitaan ennen tutkimuksen aloittamista tai tutkijoiden rekrytointia kaikkien osapuolten – niin työnantajan, vastuullisen tutkijan (principal investigator) kuin ryhmän jäsenten – oikeudet, tekijyyttä koskevat periaatteet, vastuut ja velvollisuudet sekä aineistojen säilyttämistä ja käyttöoikeuksia koskevat kysymykset kaikkien osapuolten hyväksymällä tavalla. Tutkimuksen edetessä sopimuksia voidaan tarkentaa.
6. Rahoituslähteet ja tutkimuksen suorittamisen kannalta merkitykselliset muut sidonnaisuudet ilmoitetaan asianosaisille ja tutkimukseen osallistuville ja raportoidaan tutkimuksen tuloksia julkaistaessa.
7. Tutkijat pidättäytyvät kaikista tieteeseen ja tutkimukseen liittyvistä arviointi- ja päätöksentekotilanteista, jos on syytä epäillä heidän olevan esteellisiä.

HTK-ohjeessa todetaan myös, että tutkijoiden tulee noudattaa mainittuja käytäntöjä myös toimiessaan opettajina ja ohjaajina, tutkimustyöpaikan tai -rahoituksen hakijoina sekä muissa oman alan asiantuntijatehtävissä niin tieteellisissä kuin tiedeyhteisön ulkopuolisissakin yhteyksissä. Käytännöt koskevat tutkimustoiminnan ohella opetusmateriaaleja, kirjallisesti ja suullisesti annettuja lausuntoja, arviointeja, ansio- ja julkaisuluetteloja sekä yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen tilanteita niin painetuissa kuin sähköisissäkin julkaisukanavissa, myös sosiaalisessa mediassa.⁷

Uuteen järjestelmään sopeutuminen vei jonkin verran aikaa. Kaikki eivät olleet valmiita hyväksymään sitä, että yliopiston tutkijan tutkimuksen vapautteen voitaisiin puuttua itsesääntelyn kautta hyväksytyillä eettisillä ohjeilla. Kyse ei kuitenkaan ollut mistään uuden tyyppisestä sääntelystä, sillä esimerkiksi Julkisen sanan neuvosto on perustettu jo vuonna 1968 ja Journalistin ohjeiden edeltäjä on vuodelta 1958. *Soft law*'n varaan perustuvaa sääntelyä on syntynyt monelle alalle viime vuosikymmeninä. Etenkin ihmisoikeuksien alalla on edetty usein siten, että ensin on syntynyt *soft law* -tasoista sääntelyä ja myöhemmin sitovaa oikeutta. Tässä on omat hyvät ja huonot puolensa.⁸

Tutkimusetiikan perustuminen tiedeyhteisön itsesääntelyn varaan on altis häiriöille. Olisi tosin hyvin poikkeuksellista, jos TENKin legitimitetti jossain

7. Somen osalta ks. Miia Kosonen – Salla-Maaria Laaksonen – Henrik Rydenfelt – Anja Terkamo-Moisio, *Sosiaalinen media ja tutkijan etiikka*. *Media & viestintä* 41 2018, s. 117–124.

8. Ks. esim. Liisa Nieminen, *Ristiriitainen soft law – liian paljon vai liian vähän soft law'ta?* *Lakimies* 7–8/2020, s. 1081–1103 ja Emilia Korkea-aho, *Pehmeä sääntely sääntelytutkimuksen ja oikeusjärjestyksen haasteena*, s. 69–83 teoksessa Heidi Lindfors (toim.), *Lainsäädäntöä vai muuta oikeudellista ohjailua? Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos* 2005.

yliopistossa kiellettäisiin. Painoarvoa annettaisiin silloin käytännössä varmaan sille seikalle, olisiko kyse Helsingin yliopistosta vai jostain pienestä toimijasta ja sille, olisiko kyseessä esimerkiksi gradun vai väitöskirjan plagiointi. Jos iso toimija jättäisi tietoisesti noudattamatta HTK-ohjetta tai edes vihjaisi sellaista, olisi syytä pohtia, kumpi joutuu perääntymään. Tilannetta voidaan pohtia samalla tavoin kuin esimerkiksi JSN:n tilannetta silloin, kun Ylen päätoimittaja *Atte Jääskeläinen* vihjaili Helsingin Sanomien haastattelussa, että jos JSN puuttuu liikaa Ylen linjaan, Yle voi perustaa oman elimen valvomaan journalismin etiikkaa.⁹ Tätä tulkittiin niin, että Jääskeläinen halusi horjuttaa Julkisen sanan neuvoston asemaa. Jo seuraavana päivänä tiedotettiin Jääskeläisen erosta Ylen palveluksesta.

2. Tutkimusetiikka muuttuvassa yhteiskunnassa

2.1. Lääketieteen ja biologian uudet tutkimusmenetelmät 1980-luvulla – tutkimusetiikan alku¹⁰

Epärehellisiä tutkijoita on ollut tieteen historian alusta alkaen, mutta asiaan ei ole aina kiinnitetty sen enempää huomiota. Aina ei ole edes tiedetty, kuka tutkimuksen oli oikeastaan tehnyt. Väitöskirja oli usein professorin kirjoittama.¹¹ Epärehellisyyteen tutkimuksessa alettiin kiinnittää laajempaa huomiota vasta 1980-luvulla, ensin Yhdysvalloissa ja sen jälkeen Pohjoismaissa, aluksi Tanskassa.¹² Julkiseen keskusteluun asia nousee yleensä vasta, jos epärehellisyydestä epäilty tutkija on julkisuuden henkilö, esimerkiksi poliitikko.¹³

9. Helsingin Sanomat, 27.5.2017.

10. Ks. Paavo Löppönen – Eero Vuorio, *Tutkimusetiikka Suomessa 1980-luvulta tähän päivään*. Tieteessä tapahtuu 31 2013, Nro 1.

11. Ks. Sanna Supponen, *Akateemisen väittelytaidon historiaa keskiajalta Turun Akatemiaan*. Lyyra, HYY:n historian ystävien vuosikirja, 2016, Nro 2, s. 27–32. Laajemmin ks. Marianne Vasara-Aaltonen, *From Disputation Hall to High Office: Swedish Students' Legal Dissertations at German and Dutch Universities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. *American Journal of Legal History* 60 2020, s. 536–563, 540–542.

12. Veikko Launis, *Tieteellinen huijaus*. Tieteessä tapahtuu 24 2006, Nro 4.

13. Ks. otsikoita: Yle Uutiset, 13.12.2001: ”Jari Vilénin gradusta jatkoselvitys”; Helsingin Sanomat, 27.8.2018: ”Työ sisältää sekä piittaamattomuutta hyvästä tieteellisestä käytännöstä että vilppiä – Laura Huhtasaaren gradun loppupäätelmistä plagioitu 80 prosenttia, arvioi asiantuntija”. Toisinaan saattaa käydä myös toisin päin. Suomessa paljastui sattumalta, että kansanedustaja Ilkka Kantolan väitöskirjaa oli plagioitu Saksassa pitkän ajan kuluttua väitöksestä. Ks. lyhyt uutinen asiasta, Helsingin Sanomat, 25.11.2009.

Tutkimusetiikka ei ole skandaalien etiikkaa, vaan ”hiljaista, sinnikästä ja hellittämätöntä sitoutumista tieteen harjoittamisen ihanteisiin: rehellisyyteen, avoimuuteen ja kriittisyyteen”, kuten *Jaana Hallamaa* on tilannetta kuvannut. Edelleen hän toteaa, että tieteen etiikka ei pohjaudu aiemmin tuntemattomille mutta nyt keksityille moraaliperiaatteille, vaan ”tieteen etiikan kiellot ovat samat, joiden varaan koko inhimillinen yhteiselämä rakentuu: älä ota toisen omaa, älä valehtele, älä petä.”¹⁴

Tutkimusetiikka tuli Suomessa tiedepolitiikan asialistalle 1980- ja 1990-lukujen taitteessa, jolloin keskustelun aiheena olivat lääketieteen ja biologian uudet tutkimusmenetelmät geenitutkimuksen ja lisääntymislääketieteen alalla. Suomen Akatemiaan perustettiin 1980-luvun alussa jaosto, jonka tehtävänä oli antaa tieteellisille toimikunnille lausuntoja tutkimushankkeiden mahdollisista eettisistä ongelmista. Hyvin pian havaittiin, että tarvitaan valtakunnallinen elin tutkimusetiikkaa varten. Sellainen perustettiin asetuksella vuonna 1991: Tutkimuseettinen neuvottelukunta, joka edustaa kaikkia tieteenaloja. Samassa yhteydessä huomattiin, että lääketutkimukseen, geenitutkimukseen ym. liittyvät eettiset ongelmat kuuluivat eri kategorioihin kuin yleinen tutkimusetiikka. Niitä varten perustettiin omat neuvottelukunnat, lautakunnat ym. (Geenitekniikan lautakunta, Biotekniikan neuvottelukunta, Valtakunnallinen lääketieteellinen tutkimuseettinen toimikunta).

TENK alkoi heti valmistella ohjeita tieteellisen epärehellisyyden käsittelyyn. Keskeisessä asemassa valmistelussa olleet henkilöt edustivat lääketieteellistä ja ylipäätään luonnontieteellistä tutkimusta, joten on helppo ymmärtää, miksi ohjeet rakennettiin eettisten ohjeiden muotoon, kuten lääketieteen alalla oli pitkään tapana Helsingin julistuksesta (1964) alkaen. HTK-ohje valmistui vuonna 1994: ”Epärehellisyys tutkimuksessa ja menettelytavat sen käsittelemiseksi”. Ohjeeseen sitouduttiin siten, että Suomen korkeakoulujen rehtorien neuvoston, Suomen Akatemian ja 12 tärkeimmän tutkimuslaitoksen johto allekirjoitti ohjeet. Vuonna 1994 luotua mallia on noudatettu myöhemminkin, vaikka ohjeiden sisältö on muuttunut jonkin verran. Ohjeisiin sitoutuminen on myöhemmin tapahtunut periaatteessa samalla tavalla, mutta on vaadittu erikseen tehty sitoutuminen kustakin yliopistosta. Ammattikorkeakoulut ovat myös mukana, ja tutkimuslaitoksia on allekirjoittajina enemmän kuin mainitut 12 tärkeintä. Jotta ei oltaisi luomassa valtakunnallisesti kovin erilaista tulkintakäytäntöä eri puolilla Suomea, hyvän tieteellisen käytännön loukkausta koskevasta epäilystä ja siihen liittyvistä päätöksistä prosessin eri vaiheissa on tehtävä ilmoitus TENKille, jotta se voi seurata ohjeen noudattamista ja tutkimusetiikan tilaa.¹⁵

14. Jaana Hallamaa, Tieteen etiikka: ei mitään sensaatioiden siveysoppia. Tieteessä tapahtuu 20 2002, Nro 4.

15. Tiedot löytyvät vuosilta 1999–2021 verkosta (<https://tenk.fi/fi/tenk/toimintakertomukset>). Tutkimusetiikan tilasta Suomessa laadittiin selvitys vuonna 2016: <https://tenk.fi/sites/tenk.fi/>

TENK ja tutkimuseettiset ohjeet eivät saaneet heti kaikkien tahojen hyväksyntää. Jotkut juristit vastustivat organisoitua järjestelmää, joka ei ollut oikeudellisesti sitova.¹⁶ Toisaalta pidettiin positiivisena asiana, että mukaan ei otettu rikosoikeudellista sääntelyä.¹⁷ Jotkut pelkäsivät, että tutkimuseettisten näkökohtien painottamisesta saattaa seurata tiettyä arkuutta. Voi jopa käydä niin, että tutkimusta rajoitetaan tai jopa luovutaan tutkimuksesta, jonka epäillä olevan epäeettistä.¹⁸ Hyvää tieteellistä käytäntöä koskevia ohjeita ovat muutettu jonkin verran kolmenkymmenen vuoden kuluessa, mutta peruseriaatteet ovat kuitenkin säilyneet ennallaan. Tavoitteena oli alusta alkaen epärehellisuuden ehkäiseminen tutkimustyössä. Sillä tarkoitettiin vuoden 1994 ohjeiden mukaan havaintojen tai tulosten sepittämistä, väärentämistä tai plagiointia. Lisäksi hyvän tieteellisen käytännön loukkauksia oli vuoden 1994 ohjeiden mukaan myös muiden tutkijoiden osuuden poisjättäminen tai vähättely julkaisuissa; tutkimustulosten tai käytettyjen menetelmien huolimaton ja siten ehkä harhaanjohtava raportointi; tulosten puutteellinen kirjaaminen ja samojen tulosten julkaiseminen useita kertoja näennäisesti uusina; tiedeyhteisön tietoinen harhaanjohtaminen oman tutkimustyön suhteen sekä muiden työn tuloksena syntyneiden julkaisujen saattaminen omiin nimiin.

HTK-ohjetta on uusittu vuosina 1998, 2002 ja 2012. Vuonna 2002 ohjeisiin tehtiin suuria muutoksia. Sisältöä muutettiin monessa kohdin, ja ohjeet myös pitenivät. Hyvän tieteellisen käytännön loukkaukset jaettiin aiempaa selvemmin kahteen kategoriaan: 1) piittaamattomuus hyvästä tieteellisestä käytännöstä ja 2) vilppi tieteellisessä toiminnassa. Vuonna 2012 ohjeisiin lisättiin myös kohta ”muita vastuuttomia menettelyjä”, joista esimerkkeinä mainittiin muun muassa tekijyyden manipulointi, omien tieteellisten ansioiden paisuttelu, lähdeluettelon paisuttelu, toisen tutkijan työn viivyttäminen, perätön ja ilkeäilmäinen ilmianto HTK-loukkauksesta sekä yleisön harhauttaminen. Vakavimmillaan nämä kaikki voivat täyttää HTK-loukkauksen kriteerit. Nykyisessä HTK-ohjeessa käsitteet määritellään paljon tarkemmin kuin vielä vuoden 1994 ohjeissa. Esimerkiksi ”plagioinnilla eli luvottomalla lainaamisella tarkoitetaan jonkun toisen julkittuoman tutkimussuunnitelman, käsikirjoituksen, artikkelin tai muun tekstin tai sen osan, kuvallisen ilmaisun tai käännöksen esittämistä omana. Plagiointia on sekä suora että mukaillen tehty kopiointi.” Kiellettyä on myös niin sanottu itseplagiointi (TENK 2019:18). Viittaukset omaan aiempaan työhön tulee tehdä aivan samaan tapaan kuin viittaaminen muiden tutkijoiden julkaisuihin.

files/Selvitys_OKMlle_tutkimusvilpin_valvonnasta_Spoof_TENK_200616.pdf.

16. Prof. P.O. Träskman oli korostanut, että HTK-ohjeet eivät ole oikeudellisesti sitovia. Näin Löppönen – Vuorio 2013, s. 7.

17. Terttu Utriainen, Tutkimusetiikka ja oikeudellinen sääntely, s. 104–116 teoksessa Paavo Löppönen – Pirjo H. Mäkelä – Keijo Paunio (toim.), Tiede ja etiikka. WSOY 1991, s. 113–114.

18. Pirkko K. Koskinen, Tutkimuksen tietosuojakysymykset, s. 126–143 teoksessa Paavo Löppönen – Pirjo H. Mäkelä – Keijo Paunio (toim.), Tiede ja etiikka. WSOY 1991, s. 131–132, 141.

HTK-ohjetta ollaan taas uudistamassa. Tätä kirjoitettaessa (25.10.2022) on käynnissä uudistettua HTK-ohjetta koskeva lausuntokierros (17.11.2022 saakka), ja ohjeiden uuden version on määrä tulla voimaan vuoden 2023 alussa. Tarkoituksena on yksinkertaistaa ja nopeuttaa menettelymuotoja epäiltäessä HTK-ohjeen loukkausta. Lisäksi tärkeää on, että uusissa ohjeissa on tarkoitus olla pitkä esimerkkiluettelo tieteellisestä toiminnasta, joihin ohjeita sovelletaan. Kirjalliset ja suulliset asiantuntijalausunnot sekä esiintymiset mediassa samoin kuin esimerkiksi podcastit ja mielipidekirjoitukset kuuluvat myös niihin.¹⁹

2.2. Legitimiteetin saavuttaminen

Tutkimuseettisten ohjeiden legitimisyys mitattiin ensimmäisessä merkittävässä tapauksessa Helsingin yliopistossa vuonna 1995. Kyse oli *Carl Öhmanin* vuonna 1961 julkaisemasta kirjasta, joka perustui hänen vuonna 1961 Helsingin yliopistossa hyväksytyyn lisensiaatintutkimukseensa.²⁰ Väitettiin, että useita kirjassa mainittuja lähteitä ei ollut olemassakaan. Lisäksi ilmeni, että Öhman ei ollutkaan tohtori. Professori *Fred Karlssonin* tehtyä TENKin ohjeiden edellyttämän ilmoituksen yliopiston johdolle käynnistettiin esiselvitys ja sitten varsinainen tutkinta. Rehtorin asettaman asiantuntijaryhmän puheenjohtajana toimi professori *Thomas Wilhelmsson*, ja jäsenien joukossa oli myös yliopiston ulkopuolisia henkilöitä, kuten ohjeissa vaaditaan. Raportissa todettiin, että ”tieteellisen epärehellisyyden epäily on perusteltua. – – Öhman mainitsee ja siteeraa lukuisia asiakirjoja, joita ilmeisestikään ei ole olemassa. Näiden asiakirjojen runsaus ja ulkoasu osoittavat, että epärehellisyys on järjestelmällistä. Keksittyjen lähteiden esiintymistiheys vie lisäksi pohjan työn keskeiseltä tieteelliseltä argumentaatiolta.”²¹

19. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa 2023. Päivitysluonnos 6, lokakuu 2022. Siirtymäsääntöjen mukaan HTK-loukkaus arvioidaan sen ohjeen perusteella, johon organisaatio on sitoutunut silloin, kun teot ovat tapahtuneet.

20. Tapauksen kuvaus, ks. Löppönen – Vuorio 2013, s. 6. Ilmoituksen tehneen Fred Karlssonin Vieraskynä-kirjoitus, Helsingin Sanomat, 22.9.1995: ”Tapaus Öhman ja tieteen uskottavuus”. Ensimmäinen tieto Öhmania kohtaan tehdyistä epäilyistä tuli julkisuuteen Suomessa Helsingin Sanomien artikkelissa, 9.9.1995: ”Ruotsalaisdosentti väittää Carl Öhmanin Strindberg-tutkimusta perusteettomaksi. Väitöskirjaa ei löydy ja sen lyhennelmässä viitteitä olemattomiin lähteisiin”. Ks. tapauksesta myös Sanna Nyqvist – Outi Oja, Kirjalliset väärennökset: Huijauksia, plagiaatteja ja luovia lainauksia. Gaudeamus 2018, s. 301–308.

Ks. myös HS 22.9.1995: ”Lisensiaatintutkimus uuteen tarkastukseen”. Kirjoituksessa haastatellun TENKin tuolloisen pääsihteerin Paavo Löppösen mukaan tuohon mennessä HTK-ohjeiden voimassaolon aikana runsaassa vuodessa oli tehty koko maassa kuusi ilmoitusta. Vain yhden ilmoituksen kohdalla oli ryhdytty jatkotutkimuksiin.

21. Helsingin yliopisto, 4.7.1996: Tiedote professori Carl Öhmanin lisensiaatintyön tutkimuseettisen arvioinnin aiheuttamista toimenpiteistä.

Tosin jo seuraavana vuonna näytti saman yliopiston toisen tiedekunnan tapahtumia jälkikäteen arvioitaessa siltä, että TENK:n ohjeita ja menettelyä ei koettu kaikilla tahoilla legitimeiksi tai sitten niitä ei tunnettu kunnolla. Tätä osoittavaan yksittäistapaukseen palaan edempänä. Kuten *Tarmo Miettinen* on todennut, tieteen itsekontrolli ei toimi, jos tiedeyhteisön jäsenet jättävät ilmiäntamatta perustellutkin epäilyt tieteellisestä vilpistä. Tiedeyhteisön tulee huolehtia siitä, että tieteen eettisten ohjeiden rikkomisia valvotaan ja että tässä prosessissa huolehditaan sekä ilmiäntajan että tutkinnan kohteen oikeusturvasta.²² Koko ajan on lähdetty siitä, että TENK ei ota kantaa rikosoikeudellisiin tai työoikeudellisiin sanktioihin, vaan niistä päätetään kulloinkin voimassa olevan lainsäädännön perusteella. Lisäksi rahoittaja voi tehdä omat johtopäätöksensä.²³ Hallintolakia ja julkisuuslakia noudatetaan tutkimuseettisiä asioita yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa käsiteltäessä.²⁴

2.3. Uudenlaisia ongelmia

Viime aikoina tutkimuseetiikan alueelle on ilmaantunut uusia ongelmia ja on hyväksytty uusia asiakirjoja. TENK on hyväksynyt ainakin ansioluettelomallin ja tekijyyttä koskevan asiakirjan. Molemmissa oli havaittu käytännössä koko ajan kasvavia ongelmia. Tutkijoiden kesken saattaa syntyä kiistaa siitä, keiden nimet laitetaan tekijäluetteloon ja missä järjestyksessä kirjoittajien nimet tulee laittaa yhteisartikkeliin. Ainakin oikeustieteessä yhteisartikkelit ovat varsin tuore ilmiö, joten vakiintunutta käytäntöä ei ole vielä syntynyt. Monitieteiset tutkimusprojektit ovat nykyään yleisiä, ja kun eri aloilla on omaksuttu erilaisia käytäntöjä kirjoittajanimien järjestyksen suhteen, oli tarpeen saada TENKiltä ohjeet, miten toimia tuollaisessa tilanteessa (Tieteellisten julkaisujen tekijyydestä sopiminen²⁵).

Tekijyyteen liittyvät epäselvyydet ovat yksi nopeimmin kasvavia tutkimuseettisiä ongelmia. Kirjoittajanimien oikea järjestys on vielä pieni ongelma, ja se on yleensä helposti ratkaistavissa sopimalla. Vaikka avoin julkaiseminen on nykyään tavoitteena kaikilla aloilla, aiheuttaa se toisaalta ongelmia helpottaessaan plagiointia, jos joku sitä haluaa tehdä. Vielä suurempiin riskeihin törmätään, jos

22. Miettinen 2001, s. 348.

23. Tarkemmin ks. Sakari Karjalainen, Tutkimuseettisen neuvottelukunnan uudistetut menettelyohjeet. Tieteessä tapahtuu 16/1998, Nro 4.

24. HTK-ohjeen loukkausepäilyn tutkintaa koskevien asiakirjojen julkisuudesta ks. eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen päätös, 8.6.2020, EOAK/101/2019 ja KHO 2022:122.

25. Ks. https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/TENK_suositus_tekijyys.pdf, Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisu 6/2019, s. 15: Tekijöiden järjestys kirjoittajaluettelossa. TENK suosittelee noudattamaan tieteenalan vakiintunutta ja tiedeyhteisön hyväksymää käytäntöä pitäen huolen, että valittu järjestys on kaikkien tekijöiden tiedossa ja kaikkien hyväksymä. Erityisen tärkeää etukäteen sopiminen on monitieteisissä ja kansainvälisissä hankkeissa tieteenalojen erilaisten käytäntöjen vuoksi.

kyse on yhteiskirjoittamisesta ja käytössä on avointa dataa, elleivät osallistujat pääse kaikki käsiksi toistensa tutkimusinfrastruktuureihin. Kukaan ei saa päästä kirjoittajaksi vailla yhtä merkittävää työpanosta.²⁶

Tutkijan ansioluettelomallia koskeva suositus laadittiin vuonna 2020 yhdessä Suomen yliopistojen rehtorien neuvoston, Ammattikorkeakoulujen rehtorien neuvoston ja Suomen Akatemian kanssa.²⁷ Sellaisen laatiminen oli tarpeen sen jälkeen kun uuden yliopistolain voimaantulon jälkeen yliopiston palveluksessa olevat tutkijat eivät ole enää virkamiehiä vakiomallisine nimikirjoiineen, vaan alettiin käyttää vapaamuotoisia ansioluetteloita. Kilpailun kiristyminen oli myös omiaan johtamaan toisinaan ansioluettelon vääristelyyn.²⁸

Kokonaan uudenlainen asia on tutkimussuunnitelmien eettinen ennakoarviointi, jota koskeva TENKin laatima ohjeistus (Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa) tuli voimaan vuonna 2010 ja vähän uudistettuna vuonna 2019.²⁹ Yliopistot ja tutkimuslaitokset sitoutuivat ohjeeseen samalla tavoin kuin HTK-ohjeeseen. Ohje koskee kaikkea ihmistieteisiin luettavaa tutkimusta ja voi koskea myös oikeustieteellistä tutkimusta, lähinnä empiiristä tutkimusta. Tilanteet, joissa ennakoarviointia edellytetään ovat esimerkiksi seuraavanlaisia: 1) poiketaan tietoon perustuvan suostumuksen periaatteesta, 2) puututaan tutkittavien fyysiseen koskemattomuuteen, 3) tutkimus kohdistuu alle 15-vuotiaisiin ilman huoltajan suostumusta, 4) tutkittavalle esitetään poikkeuksellisen voimakkaita ärsykeitä, 5) tutkimuksessa on riski aiheuttaa tutkittaville tai heidän läheisilleen normaalin arkielämän ylittävää henkistä haittaa tai 6) tutkimuksen toteuttaminen voi merkitä turvallisuusriskiä tutkittaville tai tutkijalle ja heidän läheisilleen. Lisäksi lausuntoa voidaan pyytää, jos tutkimuksen rahoittaja, yhteistyökumppani tai julkaisija sitä edellyttävät. Usein noita kriteerejä tulkitaan väljemmin, ikään kuin varmuuden vuoksi.

Vaikka eettinen ennakoarviointi koskee kaikkia ihmistieteitä, ennakoarviointia pyydetään lähinnä sosiologian ja kasvatustieteiden alaan kuuluvista tutkimushankkeista. Perusteena on useimmiten se, että rahoittaja, yhteistyökumppani tai julkaisija edellyttävät sitä. Oikeustieteen osalta on alusta alkaen todettu, että ennakoarviointi on tarpeen vain harvoin ja lähinnä vain oikeussosiologian alaan kuuluvissa tutkimuksissa. Joissakin tapauksissa eettinen ennakoarviointi

26. Heidi Laine, *Afraid of Scooping – Case Study on Researcher Strategies against Fear of Scooping in the Context of Open Science*. *Data Science Journal* 16: 29, s. 1–14 ja *Open science and codes of conduct on research integrity*. *Informaatiotutkimus* 37 2018, Nro 4.

27. Ks. https://tenk.fi/sites/default/files/2021-06/TENK_Tutkijan_ansioluettelomalli_2020.pdf.

28. Eero Vuorio – Sakari Karjalainen, *Ansioluettelon vääristely; tieteellisen vilpin uusi muoto? Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim* 116 2000, s. 1251–1252 ja Eero Vuorio, *Ansioluetteloiden laadinta kaipaa ohjeistusta*. *Tieteessä tapahtuu* 23 2005, Nro 4.

29. Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi Suomessa; *Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja* 3/2019.

on pyydetty tutkimushankkeista, joissa on ollut mukana usean tieteenalan tutkijoita. Ennakkoarviointi tutkimussuunnitelmasta on pyydetty ainakin silloin, kun kyse on ollut haastatteluihin perustuvasta, oikeustieteen tutkijan yhdessä toisen alan (teologian) tutkijan kanssa kirjoittamasta artikkelista.³⁰ Ennakkoarviointi on ollut perusteltavissa haavoittuvassa asemassa olevien haastateltujen suojelemistarpeella tilanteessa, jossa haastatellaan haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä ja etenkin, jos haastattelu käsittelee arkaluontoisia, sensitiivisiä aiheita.³¹ Kuten tekijyyttä koskevissa TENKin ohjeissa todetaan, yhteisartikkeleissa, joissa kirjoittajat edustavat eri aloja, olisi hyvä ilmoittaa kunkin kirjoittajan vastuualue artikkelin laatimisessa. Ei saa syntyä virheellistä kuvaa yksittäisen tutkijan edustamasta asiantuntemuksesta, ei sen enempää sisällön kuin menetelmäosaamisenkaan osalta.

Eettistä ennakkoarviointia koskeva sääntely tuli Suomessa tarpeelliseksi, koska entistä useampi ulkomainen yhteistyökumppani ja julkaisu vaativat selaista.³² Asiaa valmisteltaessa³³ päädyttiin siihen, että eettinen ohjeistus riittää, ja sellainen oli sitä paitsi saatavissa valmiiksi nopeammin kuin lain säätäminen, mihin oli päädytty lääketieteellisen tutkimuksen osalta (488/1999). Muutoin lääketieteellinen tutkimus ja lääketieteen etiikka olivat monelta osin mallina.³⁴ Lääketieteellisessä tutkimuksessa olennaista on, että siinä puututaan ihmisen fyysiseen koskemattomuuteen. Perusoikeuden rajoittamisen tulee aina perustua lakiin; lääketieteellisessä tutkimuksessa rajoitetaan perustuslain 16.3 §:ssa turvattua tieteen vapautta, mutta se on tarpeen toisen perusoikeuden (henkilökohtaisen koskemattomuuden; PeL 7.3 §) turvaamiseksi. Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tutkimus ei yleensä puutu ihmisen fyysiseen koskemattomuuteen, mutta eettistä ennakkoarviointia koskevalla vaatimuksella voidaan rajoittaa tieteen vapautta melkoisesti, jos eettisen ennakkoarvioinnin tulos on kielteinen. Kyse ei ole pelkästään eettisestä arvioinnista, vaan myös yksilön oikeuksista. Toimikunnan päätöksestä ei ole muutoksenhakuoikeutta, mutta jos lausunnon pyytjä ei hyväksy toimikunnan päätöstä tai muutosehdotuksia, hän voi pyytää lausunnon

30. Ks. Anna Mäki-Petäjä-Leinonen – Suvi-Maria Saarelainen, *Funeral Wills and the Autonomy of a Dying Person: Experiences of Older People in Palliative Care and their Carers*. *International Journal of Law, Policy and The Family* 35 2021, s. 1–23.

31. Heini Kainulainen – Päivi Honkatukia, *Tutkijan eettinen vastuu sensitiivisessä tutkimushaastattelussa*, s. 115–130 teoksessa Kati Nieminen – Noora Lähtenmäki (toim.), *Empiirinen oikeustutkimus*. Gaudeamus 2021.

32. Ohjeiden taustasta ja valmistelun alkuvaiheista ks. Jaana Hallamaa – Veikko Launis – Salla Lötjönen – Irma Sorvali, *Etiikkaa ihmistieteille*, etenkin s. 11–30 ja 397–403. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura* 2006. Ks. myös Liisa Nieminen, *Lapset tutkimuskohteena: Kuka päättää lapsen osallistumisesta tutkimukseen?* *Lakimies* 2/2009, s. 226–253, jossa käsittelee ohjeita laajemminkin kuin vain lasten kannalta.

33. Tieto perustuu siihen, että toimin valmistelevan työryhmän sihteerinä vuosina 2008–2009.

34. Arja Kuula, *Tutkimusetiikka*. Vastapaino 2011, s. 21–50.

asiasta TENKiltä.³⁵ Tässä on kyse itseoikaisusta, ei varsinaisesta muutoksenhausta. Pitäisikö myös ihmistieteiden eettisestä ennakoarvioinnista säätää lailla ja ottaa siihen myös säännös muutoksenhakumahdollisuudesta perustuslain 21 §:ssä edellytillä tavalla? Perustuslakivaliokunta on aiemmin biopankkilaista antamassaan lausunnossa (PeVL 10/2012 vp) todennut, että tuollainen asia ei oikein sovi tuomioistuimen ratkaistavaksi. Siksi valituskielto ei ole perustuslain vastainen. Suurempi ongelma on siinä, voiko rehtori omalla allekirjoituksellaan antaa suostumuksen toisten ihmisten perusoikeuksien rajoittamiseen. Yleensä lähdetään siitä, että yksilö ei voi luopua vapaaehtoisesti perusoikeudestaan ainakaan ilman lain tukea.³⁶

Vaikka puhutaan eettisestä ennakoarvioinnista, kyse on tosiasiaa myös oikeudellisesta arvioinnista. Käytännössä tietosuojakysymykset ovat silloin vahvasti esillä samoin kuin alaikäisen tutkittavan asema. Eettisellä ohjeella ei voida poiketa sitovasta laista, mutta ongelmana on se, että ei ole edes päästy yksimielisyyteen siitä, mitä lakia asiassa on sovellettava.³⁷ Viime aikoina onkin alettu kritisoida tutkimusetiikan liiallista oikeudellistumista.³⁸ Näin on sanottu etenkin lääketieteellisestä tutkimuksesta, mutta enemmän ongelmia löytyy humanistis-yhteiskuntatieteellisen ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen sääntelystä. Tällä hetkellä se perustuu pelkästään *soft law* -tasoiseen normistoon, mutta se ei enää riitä edellä mainituista syistä johtuen. Siitä olisi sujuvaa edetä eduskuntalakiin, kuten lääketieteellisen tutkimuksen kohdallakin tehtiin (vuoden 1964 Helsingin julistuksesta ns. tutkimuslakiin vuonna 1999).³⁹ Suomessa ei näitä asioita ole edes pohdittu vakavasti. Juristeja ei asia liiemmästi kiinnosta, vaikka tässä tarvittaisiin juuri sen alan asiantuntemusta.

35. Tätä tapahtuu harvoin. Ks. kuitenkin TENK 2021:14.

36. Näin jo Mikael Hidén, Perusoikeudet Hallitusmuodon II luvussa, s. 1–117 teoksessa Oikeustiede – Jurisprudentia I (1971) s. 61–68. Suostumuksen merkityksestä perusoikeuteen puuttumisen oikeuttajana, ks. HE 18/2020 vp, s. 178–183 ja muutoksenhakuoikeudesta, s. 187–190 ja ks. myös PeVL 23/2020 vp (lääketieteellinen tutkimus).

37. Nieminen 2009, s. 244–253. Ongelmista ks. myös Niina Rutanen – Kaisa Vehkalahti, Lasten ja nuorten tutkimusetiikan muuttuvat kentät, s. 7–31 teoksessa Niina Rutanen – Kaisa Vehkalahti (toim.), Tutkimuseettisestä sääntelystä elettyyn kohtaamiseen, Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka II. Nuorisotutkimusverkosto 2019.

38. Oikeudellistumiskritiikistä yleisemmin ks. Veikko Launis, Ihminen klinisen tutkimuksen kohteena, s. 14–15 teoksessa Tapani Keränen – Amos Pasternack (toim.), Kliinisen tutkimuksen etiikka. Duodecim 2015. Ks. ruotsalaisen tutkimuksen osalta Sophia Pagil – Jane Reichel – Santa Slokenberga, Etik som rättslig verktyg? Etikprövning av forskning som rättslig skyddsåtgärd för enskilda. Nordisk Socialrättslig Tidskrift 2022, s. 39–70.

39. Lakia säädettäessä perus- ja ihmisoikeudet eivät vielä olleet näkyvästi esillä. Ks. HE 229/1998 vp, vrt. jo Salla Lötjönen, Lääketieteellinen tutkimus ihmisillä. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja 2004, s. 14–32.

3. Tutkimuseetiikka oikeustieteessä

3.1. Miten esillä opetuksessa ja tutkimuksessa?

Oikeustieteilijöillä näyttää olleen jonkin verran ongelmia tutkimuseetiikan hallintaan ottamisessa. Tai ehkä heidän roolinsa on ollut muistuttaa oikeusturvasta ym. juristeille kuuluvista asioista. Toisin kuin esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamiehestä annetussa laissa (197/2002), tutkimuseettisessä asiassa ei ole määrääaikaa, jonka aikana ilmoitus hyvää tieteellistä käytäntöä koskevan ohjeen loukkauksesta on tehtävä rehtorille tai vastaavalle. HTK-ohjeen mukaan tutkimusvilppi ja piittaamattomuus hyvästä tieteellisestä käytännöstä eivät tekoina vanhennu. Oppi- tai tutkimuslaitos voi kuitenkin päättää, ettei HTK-tutkintaa suoriteta, jos väitetystä loukkauksesta on kulunut niin pitkä aika, ettei tutkinnalla ole merkitystä tutkimuseettisesti kestävien käytäntöjen, tutkimuksen laadun varmistamisen eikä muiden oikeusturvan kannalta. Tämä tuli ohjeisiin vasta vuonna 2012. Edellä mainitussa Öhman-tapauksessa asiantuntijaryhmä totesi kuitenkin, että koska lisensiaatintyön valmistumisesta oli kulunut jo noin neljäkymmentä vuotta eikä Öhman ollut tänä aikana työskennellyt tieteellisen tutkimuksen parissa, purkuhakemuksen tekemiseen ei korkeimmalle hallinto-oikeudelle ollut olemassa erityisen painavia syitä. Samoin oli asianlaita *Jari Vilénin* kohdalla; gradun valmistumisesta oli jo 13 vuotta.⁴⁰ Purkua oli tuolloin voimassa olleen hallintolainkäyttölain (586/1996) 64.2 §:n mukaan haettava viiden vuoden kuluessa. Vain erityisen painavasta syystä päätös voitiin purkaa määräajan jälkeenkin.

Suomen kielellä löytyy vain muutama oikeustieteen tutkijan kirjoittama tutkimuseetiikka koskeva kirjoitus (Helin, Hirvonen⁴¹, Nuotio ja L. Nieminen). *Helin* keskittyy pääasiassa plagiointiin ja myös muuhun HTK-ohjeen sisältöön.⁴² Nuo asiat ovat nykyään oikeustieteen tutkijoillekin suhteellisen tuttuja ainakin teoriassa. Myös oikeustieteen metodioppaissa saatetaan käsitellä tutkimuseetiikkaa. *Kati Niemisen* ja *Noora Lähteenmäen* toimittama ”Empiirinen oikeustutkimus” -teos (2021) tarjoaakin kiinnostavaa luettavaa myös tutkimuseetiikan alalta. *Nuotion* artikkeli on edellä mainituista julkaisuista kaikkein käytännönläheisin,

40. Asiasta käytiin keskustelua vuonna 2002: Leena Kartio, Hyväksytyin gradun epäselvyyksiin puuttumisesta. *Acatiimi* 2/02. Ks. myös TENK 2020:12. X:n rehtori käytti HTK-ohjeen hänelle suomaan harkintavaltaa siinä, miten pitkän ajan jälkeen ja millaisen perustellun syyn vuoksi HTK-esiselvitys pro gradun osalta voidaan jättää käynnistämättä. Yli 10 vuotta vanhaan tutkielmaan kohdistunutta epäilyä ei tarvinnut tutkia.

41. Ari Hirvonen, Eettisesti hyvä tutkimus, s. 31–49 teoksessa Jaana Hallamaa – Veikko Launis – Salla Lötjönen – Irma Sorvali (toim.), *Etiikkaa ihmistieteille*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

42. Markku Helin, Oikeustiede ja tutkimuseetiikka. *Lakimies* 6/2015, s. 787–810.

ja sitä käytetään myös tutkimusetiikan opetuksessa oikeustieteellisessä tiedekunnassa. Siinä annetaan neuvoja esimerkiksi viittaamisen merkityksestä; kyse on aina toiselle tutkijalle annetusta tunnustuksesta.⁴³ Omista tutkimusetiikkaa käsittelevistä artikkeleistani osa käsittelee eettistä ennakoarviointia.⁴⁴ Se on suurimmalle osalle tutkijoista täysin vieras asia, ja harva oikeustieteen tutkija sitä tarvitsekaan.

Oikeustieteen koulutuksessa tutkimusetiikka on jonkin verran esillä, Helsingissä jo ensimmäisen lukuvuoden aikana, yhdessä oikeudellisen ajattelun perusteiden opiskelun kanssa.⁴⁵ Tutkimusetiikka ymmärretään opiskelijoiden keskuudessa lähinnä plagioinnin kitkemiseksi.⁴⁶ Olisi tärkeää, että opiskelijoiden kyky tieteelliseen ajatteluun kasvaa samanaikaisesti oikeudellisen ajattelun kehittymisen kanssa, sillä muutoin tutkimusetiikan syvin olemus ei aukea heille.⁴⁷

Plagioinnin yleisyydestä oikeustieteen koulutuksessa ei ole saatavilla ajantasaista tietoa, ainoastaan *Kaijus Ervastian* kirjoitus vuodelta 2011.⁴⁸ Sen mukaan 7 prosenttia opiskelijoista syyllistyi plagiointiin yhden kurssin aikana. Helsingin yliopiston tutkinto- ja oikeusturvajohtosäännön (15.4.2015) 45 §:ssä lähdetään siitä, että mikäli vilppiäily koskee lisensiaatintutkimusta tai väitöstutkimusta tai hyväksyttyä ylempään korkeakoulututkimukseen tutkielmaa, noudatetaan tutkimuseettisen neuvottelukunnan antamia menettelyohjeita hyvän tieteellisen käytännön loukkaamista koskevien epäilyjen käsittelemisestä. Muilta osin on voimassa rehtorin antamat ohjeet.⁴⁹ Plagioinnin kitkemiseksi on tärkeää, että vilppitapauksiin puututaan. Kun tieto tästä leviää opiskelijoille, se on ehkä omiaan ehkäisemään vilppiyrityksiä.⁵⁰

Tutkijoiden keskuudessa näyttää yhä vallitsevan sellainen käsitys, että tutkimusetiikka plagiointia lukuun ottamatta ei suuremmalti kosketa oikeustieteellistä tutkimusta. Kun tutkimusetiikkaa yleisesti käsittelevä kirjallisuus käsittelee

43. Kimmo Nuotio, Oikeustiede ja viittaamisen etiikka. *Niin & Näin* 2/2005, s. 115–123.

44. Ks. esim. Liisa Nieminen, Lasten ja nuorten tutkimus Suomessa: oikeudellinen näkökulma, s. 25–42 teoksessa Hanna Lagström – Tarja Pösö – Niina Rutanen – Kaisa Vehkalahti (toim.), *Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka*. Nuorisotutkimusseura 2010.

45. Osana OAPTK-kurssia (Oikeudellisen ajattelun ja tieteellisen kirjoittamisen perusteet).

46. <https://studies.helsinki.fi/ohjeet/artikkeli/mita-ovat-vilppi-ja-plagiointi>. Ks. myös Helsingin yliopiston tutkinto- ja oikeusturvajohtosääntö, 6 luku (Plagiointi ja vilppi opinnoissa). Opiskelijan kurinpidosta ks. yliopistolain 45 §.

47. Ks. tarkemmin Johanna Hurtig, *Ajattelu ilmiöiden lukemisen taitona*, s. 12–43 teoksessa Johanna Hurtig – Merja Laitinen – Katrina Uljas-Rautio (toim.), *Ajattele itse! Tutkimuksellisen lukutaidon perusteet*. PS-Kustannus 2010.

48. Kaijus Ervasti, Oikeustieteen opiskelijoiden tutkimusetiikka ja vilppitapaukset. *Oikeus* 1/2011, s. 66–70.

49. Rehtorin ohje menettelystä opiskelijoiden vilppi- ja plagiointitapauksissa, 172/2011, jota ollaan päivittämässä vielä vuoden 2022 aikana. Menettelyä on tarkoitus yksinkertaistaa.

50. Mitä opettajat voivat tehdä plagiarismin kitkemiseksi ja samalla edistää opiskelijoiden oppimista, ks. Erika Löfström – Pauliina Kupila, *The Instructional Challenges of Student Plagiarism*. *Journal of Acad Ethics* 11 2013, s. 231–242.

koetoimintaa, tutkimushaastatteluja ym. oikeustieteen tutkijalle pääosin vieraita asioita, ei ole ihme, ettei tutkimusetiikka herätä laajaa kiinnostusta oikeustieteilijöiden keskuudessa. He kaipaavat tuomioistuinten päätöksiä kantansa tueksi, eikä niitä juurikaan löydy (ks. kuitenkin KHO 2016:68 ja 2019: 115). Tämä onkin ainoa tutkimusetiikkaan liittyvä asia, josta juristien keskuudessa on esiintynyt erilaisia käsityksiä. Ensiksi mainitussa tapauksessa korkein hallinto-oikeus päätyi siihen, että päätös tutkintotodistuksen antamisesta maisterin tutkinnon suorittamisesta oli purettavissa silloin voimassa olleen hallintolainkäyttölain 63 §:n 1 momentin 3 kohdan nojalla. Julkinen etu vaati purkamista. Perusteena oli pro gradu -tutkielmassa uudelleen tarkastuksessa havaittu tutkimusvilppi, plagiointi ja sepittäminen.⁵¹ Toisessa tapauksessa (KHO 2019:115) korkein hallinto-oikeus hylkäsi purkuhakemuksen, sillä kyse ei ollut poikkeuksellisen vakavasta ja suunnitelmallisesta plagioinnista kuten vuosikirjaratkaisun KHO 2016:68 tilanteessa. Oikeusneuvos *Toomas Kotkas* oli eri mieltä, ja hän olisi hyväksynyt purun julkisen edun vaatiessa sitä. Asiaan tuo lisäväriä vielä se lähes huomaamatta jäänyt asia, että ensiksi mainitussa tapauksessa korkein hallinto-oikeus lausui myös mahdollisuudesta poistaa päätös tutkinnon myöntämisestä asianosaisen opiskelijan omalla suostumuksella.⁵²

3.2. Käytäntöä oikeustieteellisen tutkimuksen osalta

Seuraavassa esittelen eräitä tapauksia, mutta kyse ei ole kaiken kattavasta luettelosta, vaan tuon esiin sekä perinteisiä että moderneja tapauksia. Oikeustieteessä on havahduttu hitaasti tutkimusetiikan tutkimukselle asettamiin uusiin vaatimuksiin. Tämä liittyy yleensäkin oikeustieteen metodeissa tapahtuneisiin muutoksiin. Niin kauan kuin tutkimus oli lähes pelkästään lainoppia, tutkimusetiikkaa ei tarvinnut ajatella muutoin kuin olla plagioinnin osalta. Kun käytetään muita metodeja (haastattelut, toimintatutkimus ym.), on myös useita mahdollisuuksia rikkoa tutkimuseettisiä ohjeita. Tähän kehitykseen ei ole juuriakaan kiinnitetty huomiota. Nyt on aika pohtia oikeustieteen itseymmärrystä ja siinä havaittavissa olevia muutoksia. Pystyykö oikeustiede mukautumaan muutoksiin riittävän nopeasti?⁵³ Oikeustiede lähentyy tietystä suhteesta muita tieteenaloja,

51. Ks. Ida Koivisto, Oikeustapauskommentti KHO 2016:68. Oikeuden ja tieteen risteyksessä – tutkimusvilpin hallinnolliset seuraamukset. *Helsinki Law Review* 2/2016, s. 8–10.

52. Ks. myös Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan johtokunnan kokous 28.2.2012, jolloin päätettiin asianosaisen jatko-opiskelijan pyynnöstä poistaa lisensiaatintutkimuksen hyväksyminen ja oikeustieteen lisensiaatin tutkinto.

53. Yhtenä puheenvuorona tästä ks. Mika Sutela, Pystyykö oikeustiede mukana modernin yhteiskunnan murroksessa? Oikeutta ja kohtuutta – *The Blog of the UEF Law School*, 23.8.2019. Ks. myös Kaijus Ervasti, Oikeussosiologia ja oikeuspoliittinen tutkimus osana oikeustiedettä. *Oikeustiede – Jurisprudentia XLIV* (2011), s. 61–132, 99–107.

jolloin tutkimuksellekin asetetaan uudenlaisia eettisiä vaatimuksia. Monitieteinen tutkimus ei tarkoita sitä, että oikeustieteen tutkija tekee perinteistä lainopillista tutkimusta ja siihen ”liimataan” jonkun toisen tieteenalan tutkijan osuus ja tämä toisen alan tutkija vastaa yksinään tutkimuseettisistä vaatimuksista, vaikkei sitä tuoda missään esiin.⁵⁴

3.2.1. Plagiointi

Oikeustieteen alalla on ollut yksi poikkeuksellisen vakava plagiointitapaus Helsingin yliopistossa vuonna 1996. Tosin tuota termiä ei silloin käytetty, vaan puhuttiin vain toisen tekstin käyttämisestä ilman lähdeviitettä. Asiaa ei käsitelty TENKin vuodelta 1994 olevien ”Epärehellisyys tutkimuksessa ja menettelytavat sen käsittelemiseksi” -ohjeiden mukaan, vaikka niitä oli noudatettu edellisenä vuonna Carl Öhmanin asiassa toisessa tiedekunnassa.

Epäily nousi oikeustieteellisen tiedekunnan tiedekuntaneuvoston kokouksessa lokakuussa 1996, kun esillä oli OTL *Marjo Ojalan* väitöskirjan hyväksyminen.⁵⁵ Tätä ennen tiedekunnan henkilökuntaan tuolloin kuulunut OTL *Pekka Timonen* oli lähettänyt dekaanille 14 sivun mittaisen muistion, jonka mukaan Ojalan tutkimuksessa esiintyi runsaasti suoria lainauksia aiemmin ilmestyneistä ulkomaisista tutkimuksista ilman, että Ojalan tekstiin olisi otettu tämän ilmaisevaa viitettä. Väitöskirjalle asetettu arvosanalautakunta puolestaan esitti arvosanaksi *eximia cum laude approbaturia*. Keskustelun jälkeen väitöskirja päätettiin hyväksyä OTT-tutkintoon kuuluvaksi suoritukseksi tiedekuntaneuvoston kokouksessa 24.10.1996. Arvosanan osalta asia päätettiin panna pöydälle ja päätettiin nimetä kahden professorin ja yhden apulaisprofessorin muodostama työryhmä tekemään selvitys Ojalan väitöskirjassaan käyttämän lähdemateriaalin käyttötavasta. Selvityksen pohjalta tiedekuntaneuvosto totesi 23.1.1997 pidetyssä kokouksessa, että oikeustieteelliseksi väitöskirjaksi tarkoitettussa tutkimuksessa ”ei saa olla OTL Ojalan väitöskirjassa esiintyvissä mitassa suoria lainauksia, joita ei ole asianmukaisesti osoitettu lainauksiksi ja että Ojalan olisi pitänyt tämä tietää”. Tiedekuntaneuvosto totesi myös, että ”lähteiden käyttöön ja sen osoittamiseen liittyvä vakava virhe väitöskirjakäsikirjoituksessa olisi tullut havaita ja korjata jo ohjauksessa tai viimeistään esitarkastuksessa”. Lopuksi se totesi jo hyväksyneensä kokouksessaan 24.10.1996 väitöskirjan ”jäsenten silloin käytävissä olleen tiedekuntaneuvoston määräämien asiantuntijoiden (esitarkastajat ja vastaväittäjät) antaman tiedon pohjalta” ja että ”tämän päätöksen saamiseen jäl-

54. Monitieteisen tutkimuksen haasteista ks. Teija Stanikić, Kahden tieteenalan jännitteessä. Oikeus 3/2016, s. 414–424 ja Sanna Kivimäki, Monitieteisyys – helpommin sanottu kuin tehty, s. 25–32 teoksessa Mari Heikkilä – Tuukka Tammi (toim.), Viheliäs tiede – ja muita vaikeita uutisia. Vastapaino 2020.

55. Oikeustieteellisen tiedekunnan tiedekuntaneuvoston pöytäkirjat 24.10.1996, 14.11.1996, 5.12.1996 ja 23.1.1997. Helsingin yliopiston arkisto.

kikäteen muutetuksi ei näytä olevan riittävän selviä edellytyksiä”. Tämän jälkeen kokous hyväksyi väitöskirjan arvosanalla *approbatur*. Lisäksi päätettiin ilmoittaa Ojalalle, että ”lainausten käyttö kirjassa tulisi ennen sen painamista ja julkaisemista korjata asianmukaiseksi”. Samalla päätettiin, että tämä käsitys saatetaan dekaanin harkitsemalla tavalla tarvittaessa kirjan kustantajan tietoon. Väitöstilaisuudessa tutkimus oli omakustanteen muodossa, mutta sen esipuheessa oli maininta myöhemmästä julkaisemisesta tietyn ulkomaisen kustantajan toimesta.

Tiedekuntaneuvoston pöytäkirjoista ei käy ilmi, miksi asia hoidettiin ”omin päin” ilman TENKin luomaa toimintatapaa. Prosessin käynnistämiseen tarvittiin tosin rehtorille tehty ilmoitus, mutta rehtori saattoi ottaa käsiteltäväksi muutakin kautta tulleen epäilyn. Kumpaakaan tapaa ei käytetty kyseisessä tapauksessa. Haastatteleamalla asian hoidossa mukana olleita ihmisiä en ole myöskään saanut valaistusta asiaan.⁵⁶ Kävi kuitenkin selväksi, että kyse ei ollut mistään tietoisesta TENKin ohjeiden sivuuttamisesta. Asiaa ei ilmeisesti hahmotettu tutkimuseettiseksi kysymykseksi. Tuohon aikaan tutkimuseetiikka ei ollut vielä kovin tunnettu asia.

Joka tapauksessa tämän päivän näkökulmasta Ojalan tapauksessa oli selvästi kyse plagioinnista, vaikkei tuota sanaa asiaa käsiteltäessä käytettykään. Tämä käy ilmi esimerkiksi dekaani *Mikael Hidénin* lausunnosta (23.1.1997). Hän toteasi muun muassa: ”Vakavaa sen sijaan on, että väitöskirjassa on laajahkojakin kappaleita, joissa on suoraan lainattu lähteen teksti osoittamatta, että kyseessä on sitaatti. Laajimmillaan tällaiset lainaukset näyttävät kattavan kaksi perättäistä sivua. – Tällaisia kohtia on sillä tavoin runsaasti ja kirjan eri puolilla, että niiden kokonaisuutta ei voida selittää huolimattomuudella tai kiireellä tai esim. sillä, että niitä on jäänyt vain kirjan korostuneesti selostaviin jaksoihin.”

Muissakin oikeustieteellisissä tiedekunnissa on saattanut esiintyä vastaavia tapauksia, mutta tunnen parhaiten Helsingin yliopiston tiedekunnan. Kaikkein erikoisin tutkimuseettinen ongelma tuli ilmi Defensor Legis -lehdessä. Oliko kyse plagioinnista, anastamisesta vai mistä? Lehden numerossa 1/2021 (s. 3–17) julkaistiin artikkeli ”Oikeudenkäynnin keskeytymisen vaikutus saatavan vanhentumiseen”. Kirjoittajaksi ilmoitettiin *Ari Saarnilehto*. Pian huomattiin eri tahoilla, että teksti oli lähes ”saman sanainen kopio” lehden numerossa 2/2020 (s. 125–136) julkaistun ”Kesken jääneen oikeudenkäynnin vaikutus saatavan vanhentumiseen” -artikkelin kanssa. Sen kirjoittajaksi oli ilmoitettu *Tuula Linna*. Lehden seuraavassa numerossa 2/2021 oli lehden päätoimittajan laatima ”Korjaus”, jossa todettiin Saarnilehdon toimittaneen artikkelin lehdelle ”omissa nimissään julkaistavaksi” ja että Saarnilehto on selittänyt tapahtunutta ”erehdyksellä”. Päätoimittaja pyysi ”tätä valitettavaa tapahtunutta” anteeksi Linnalta ja lukijoilta.

56. Prof. Olli Mäenpään sähköpostiviesti, 22.9.2022 ja silloisen dekaani Mikael Hidénin kanssa käyty puhelinkeskustelu, 23.9.2022.

Saarnilehdon kirjoitus oli poistettu lehden nettiversiosta. Paperilehdessä se kuitenkin on ja pysyy.

Kun asia sivuutettiin noin lyhyesti, ulkopuoliselle ei tullut selväksi, mistä siinä lopulta oli kyse. Kuinka joku voi erehdyksessä jättää lehteen toisen kirjoittajan jo julkaistun tekstin omissa nimissään? Vaikea kuitenkin sanoa, että kyseessä oli plagiointi tai anastaminen. Vai pitäisikö vastuu siirtää päätoimittajalle, joka on myös Turun yliopiston dosentti? HTK-ohje koskee tutkijan toimintaa myös asiantuntijatehtävissä, niin tieteellisissä kuin tiedeyhteisön ulkopuolisissakin. Defensor Legis -lehden julkaisija on Asianajajaliitto, ja sitä on julkaistu vuodesta 1920 alkaen. Lehti on saanut Julkaisufoorumin JUFO-luokituksen (1). Lehden silloinen päätoimittaja, joka on myös Turun yliopiston dosentti, on velvollinen noudattamaan HTK-ohjetta. Hänen tulee noudattaa myös päätoimittajan tehtävässä tiedeyhteisön tunnustamia toimintatapoja eli rehellisyyttä, yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta, mitkä ovat HTK-ohjeen mukaan hyvän tieteellisen käytännön lähtökohtia. Kun noita lähtökohtia ei ole noudatettu Defensor Legis -lehdessä, pitäisikö tämä ottaa huomioon lehden JUFO-arvioinnissa? Täytyvätkö lehden arvioinnissa kaikki JUFO 1 -ehdot yhä?⁵⁷ Tilanteen ehkä ainakin osin pelasti se, että lehden pitkäaikainen päätoimittaja vaihtui uuteen vuoden 2022 alussa.⁵⁸

3.2.2. Tekijyydestä⁵⁹ sopiminen

Perinteisesti oikeustieteellistä tutkimusta tehdään yksin, joko artikkelien muodossa tai monografioita kirjoittaen. Viime aikoina on alettu kirjoittaa artikkeleita, joko toisten saman alan tutkijoiden kanssa tai jopa jonkun toisen alan

57. Ks. <https://julkaisufoorumi.fi/fi/arvioinnit/luokitteluperusteet>.

58. Vrt. dosentti Johan Bäckmanin tapaus, josta ks. Tiina Raevaaran kolumni ”Johan Bäckman ja hyvä hallinto”, Suomen Kuvalehti, 15.9.2022. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan oikeussosiologian ja kriminologian dosentti Johan Bäckman on toiminut vuosia ”Suomi-asiantuntijana” Venäjän mediassa ja antanut siellä virheellisiä ja harhaanjohtavia lausuntoja esimerkiksi suomalaisten viranomaisten toiminnasta. Asialle ei ole voitu tehdä mitään, sillä laki ei anna mahdollisuutta perua dosentin arvonimeä. Tiede- ja kulttuuriministeri Petri Honkonen yritti edistää dosentuurin perumisen mahdollistavaa lainmuutosta, mutta luopui asiasta yliopistomaailman vastustuksen myötä. Suomen yliopistojen rehtorienneuvosto UNIFI oli sitä mieltä, että yksittäistapausten vuoksi ei pidä muuttaa säännöksiä. Tieteentekijöiden liitto korosti, että dosenttuuri myönnetään tieteellisten ansioiden perusteella eivätkä nämä ansiot ”pyyhkiydy pois tieteen ulkopuolisen toiminnan perusteella”. Koska dosenttilta edellytetään myös tiedeyhteisön ulkopuolella tiedeyhteisön tunnustamia toimintatapoja eli rehellisyyttä, yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta, mitkä ovat HTK-ohjeen mukaan myös hyvän tieteellisen käytännön lähtökohtia, ei sinällään olisi mitään estettä muuttaa lakia siten, että dosentin arvo voitaisiin menettää hyvän tieteellisen käytännön peruseräaatteiden vastaisella toiminnalla.

59. Tässä ei puhuta tekijänoikeuteen liittyvästä tekijän käsitteestä, joka on eri asia kuin tieteellisen tutkimusaineiston tekijyys. Ks. Leena Jukka, Tieteellisen tutkimusaineiston tekijyys – vertailua tekijänoikeuden ja tutkijoiden käytäntöjen välillä. Oikeus 1/2022, s. 106–123.

tutkijoitten kanssa. Yhdessä kirjoittamisen pelisäännöt eivät ole aina selviä kaikille osapuolille. TENKin ohje tekijyydestä sopimiseksi olisi hyvä olla kaikkien yhteisartikkeleita kirjoittavien tiedossa. Erityisen hyödyllinen on ohjeeseen sisältyvä ”Muistilista tutkimushankkeen osapuolille tekijyydestä sopimiseksi”. Siinä otetaan kantaa siihen, mitä kirjoittajuuteen, toimittajuuteen tai muuhun tekijyyteen oikeuttava panos hankkeessa tarkoittaa. Kehotetaan myös varautumaan kiistoihin ajan mittaan. Tärkeää on myös se, että sopimusta tulee tarkistaa ja täydentää hankkeen edetessä.

Hyvin tyypillisestä tekijyyteen liittyvästä kiistasta oli kyse oikeustieteen tutkijoiden riidassa vuonna 2016.⁶⁰ Helsingin yliopiston kanslerille toimitetussa epäilyilmoituksessa katsottiin, että epäilyn kohteet olivat syyllistyneet piittaamattomuuteen hyvästä tieteellisestä käytännöstä, koska he olivat jättäneet epäilyn esittäjän pois kirjan toimittajien listalta julkaisuprosessin kestäessä. Lisäksi epäilyilmoituksessa katsottiin, että epäilyn kohteet olivat julkaisuprosessin kestäessä esittäneet epäilyn esittäjän kirjoittaman tekstin omanaan.

Asiassa käynnistetyssä esiselvityksessä päädyttiin siihen, että epäilyn kohteet eivät olleet syyllistyneet hyvän tieteellisen käytännön loukkaukseen. Asiassa epäilyn esittäjän asema kirjan toimittajakunnassa oli muuttunut ja epäilyn esittäjän ja epäilyn kohteiden välille oli syntynyt luottamuspuola, jolla oli vaikutuksensa siihen, miten asianosaiset olivat kyenneet kommunikoidaan ja tulkitsemaan toistensa esittämää kommunikaatiota. Lisäksi katsottiin, että epäilyn esittäjän rooli kirjaprojektin alkuvaiheessa oli merkittävä, mutta hän ei julkaisuprosessin kestäessä enää osallistunut toimitustyön kaikkiin vaiheisiin. Epäilyn esittäjä oli myös julkaisuprosessin kestäessä lähettänyt epäilyn kohteille sähköpostin, jonka perusteella epäilyn kohteet olivat voineet jäädä käsitykseen, jonka mukaan epäilyn esittäjä irtisanoutuu kirjan toimitustyöstä. Helsingin yliopiston kanslerin päätöksessä katsottiin, että asiassa ei ollut syyllistytty hyvän tieteellisen käytännön loukkaukseen.

Edellä esitelty muistilista olisi ollut suureksi hyödyksi kaikille kuvatun kiistan osapuolille, jotta he olisivat osanneet tarkistaa ja täydentää sopimusta hankkeen edetessä. Tilanne oli muuttunut monin tavoin tutkimusprosessin kuluessa. Tilanne ei olisi päässyt kärjistymään noin pahoin, jos tutkimushankkeen alussa olisi tehty TENKin suosittelema kirjallinen sopimus kunkin tutkijan panoksesta hankkeessa.⁶¹

60. Tapausselostus löytyy Helsingin yliopiston kanslerin sivulta kohdasta ”Hyvän tieteellisen käytännön loukkausepäilyjä koskevat päätökset” (<https://www.helsinki.fi/fi/tutustu-meihin/ihmiset/johto/kansleri>), Dnro 534/58/2015.

61. ”Eihän sellainen ole tapana kavereiden kesken”, sanoi heistä yksi.

3.2.3. Muita tapauksia

TENK saa toisinaan käsiteltäväkseen asioita, joissa sillä ei ole toimivaltaa. Usein tapauksesta löytyy kuitenkin jotain kommentoitavaa. Eräässä tapauksessa (TENK 2019:9) oikeustieteen tutkija epäili, että arvioitsija B oli syyllistynyt tutkijan työn epäasialliseen vaikeuttamiseen A:n dosentin hakuprosessissa. A epäili, että B vähätteli hänen ansioitaan eikä ollut tutustunut kaikkeen hänelle toimitettuun aineistoon. Lisäksi A epäili, että tiedekunnan johto oli toiminut hyvän tieteellisen käytännön vastaisesti, kun se ei ollut myöntänyt hänelle dosentin arvoa.

Lausunnossaan TENK totesi, että dosentin arvon nimitysprosessiin liittyvät kysymykset eivät kuulu sen toimivaltaan. Tiedekunta oli A:n dosenttihakemusta käsitellessään käyttänyt sille kuuluvaa harkintavaltaa. B suoritti hakemusta arvioidessaan hänelle annetun tehtävän eikä tutkimuksen kriittinen arviointi loukannut hyvää tieteellistä käytäntöä. TENKille toimitetun aineiston perusteella ei ollut mahdollista päätellä, että B olisi vähätellyt A:n ansioita ja näin vaikeuttanut tämän toimintaa tutkijana.

3.3. Uudentyyppisiä eettisiä kysymyksiä koskevaa käytäntöä

3.3.1. Tutkijan sidonnaisuudet

Tutkimusetiikan näkökulmasta hyvän tieteellisen käytännön keskeisiin lähtökohtiin kuuluu muun muassa se, että rahoituslähteet ja tutkimuksen suorittamisen kannalta muut merkitykselliset sidonnaisuudet ilmoitetaan asianosaisille ja tutkimukseen osallistuville ja raportoidaan tutkimuksen tuloksia julkaistaessa. Tästä on ollut nimenomainen maininta vuoden 2002 HTK-ohjeista alkaen. Oikeustieteellisessä tutkimuksessa sidonnaisuuksien ilmoittaminen ei ole samalla tavoin vakiintunut käytäntö kuin se on ollut lääketieteessä jo pitkään. Tutkijan omien sidonnaisuuksien ilmoittamista vaaditaan nykyään ainakin Lakimies- ja Oikeus-lehdissä, mutta aika harvoin niitä näkee ilmoitettavan. Lakimies-lehden vuosikerran 2021 artikkeleista vain kolmessa kirjoittajat ilmoittivat sidonnaisuuksistaan, vaikka kirjoittajaohjeiden mukaan ”kirjoittajan mahdollinen sidonnaisuus (lausunnon antaja, konsultti yms.) kirjoituksessa käsiteltävään asiaan tulee ilmoittaa kirjoituksen ensimmäisessä alaviitteessä.” Sidonnaisuuksia voi olla esimerkiksi lausunto eduskunnan valiokunnalle, oikeudenkäynnissä avustajana toimiminen, jäsenyys päättävässä elimessä ym. Monet ilmoittivat kuitenkin ulkopuolisesta rahoituksesta (Suomen Akatemia, säätiöt ym.).

Harva tietää, että HTK-ohjeet koskevat tutkijoita myös silloin, kun he antavat asiantuntijalausuntoja oman tieteenalansa edustajina. Tätä koskeva maininta

on nimenomaisesti kirjoitettu HTK-ohjeeseen vasta vuoden 2012 versiossa⁶². TENKin käsittelemässä tapauksessa (TENK 2019:10) HTK-prosessiin kuuluvaa esiselvitystä ei ollut käynnistetty asianomaisessa yliopistossa, koska ratkaisijan mielestä kyse ei ollut tieteellisestä julkaisusta. Asiassa ilmoituksen tehnyt taho katsoi, että oikeudenkäynnissä asiantuntijalausuntona käytetty tekniikan alan tutkijoiden kirjoittama raportti ei ollut puolueeton ja että siinä esiintyi plagiointia ja kirjoittajaluettelon paisuttelua.⁶³ TENKin kanta oli, että asiassa oli käynnistettävä HTK-prosessi.

Samoin on harvinaista, että oikeustieteellisessä väitöskirjassa tai muussa sen laajuisessa tutkimuksessa olisi erikseen otsikoitu luku tutkimuseetikasta tai edes kerrottu, miten tutkija on ollut itse mukana hankkimassa oikeustapauksia tutkimuksen lähteiksi. Poikkeuksena mainittakoon *Martin Scheininin* väitöskirjatutkimus ”Ihmisoikeudet Suomen oikeudessa”, joka tarkastettiin Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa vuonna 1991. Scheinin teki niin sanottua toimintatutkimusta, joten hän hankki oikeustapauksia tutkimukseen muun muassa toimimalla avustajana oikeudenkäynneissä.⁶⁴ Kyse oli tilanteista, joissa Suomen lainsäädäntö ei turvannut ulkomaalaisille oikeuksia, jotka kansainväliset ihmisoikeussopimukset yhtä lailla heille turvasivat. Kyse oli esimerkiksi kokouslaista, yhdistyslaista ja painovapauslaista. Tällaista toimintaa saatettiin oudoksua, koska se ei vastaa perineistä tutkijan puolueettomuutta. Oikeustieteessä ei tuollaista ollut harrastettu eikä ollut opasta, jossa tuollaisesta tutkimusmetodista olisi kerrottu.⁶⁵ Scheinin ymmärsi toimintatutkimuksen hyvin samalla tavalla kuin se nyt metodioppaassa esitetään. Hän totesi väitöskirjansa sisältävän ”yleisen kannanoton, jonka mukaan ihmisoikeussopimuksille ja perusoikeussäännöksille tulee lainkäytössä antaa tähänastista enemmän oikeudellista merkitystä. – – Myös konkreettiset oikeusprosessit ovat olleet tutkimuksen väline. Mielestäni voin tarkastella työssäni myös itse ajamiani oikeusjuttuja, kunhan ilmoitan osallisuudestani tekstissä käsitellyissä oikeustapauksissa tai orgaanikannanotoissa esitetään tarkoituksella mahdollistaa kriittiselle lukijalle tutkijan ja tutkimuskohteen erottaminen silloin, kun en ole itse kyennyt eroa tekemään.” Uudessa metodiop-

62. Ks. myös Helin 2015, s. 807–809.

63. Vrt. Helsingin Sanomat, 29.4.2010: ”Tutkimusetiikan kaitsija ei ota kantaa Korhosen kirjelmään”. Siinä kerrotaan, miten TENKille oli tehty ilmoitus OTT Päivi Tiilikan oikeudelle antamista asiantuntijalausunnoista. Tiilikan lausunnon keskeinen ajatus oli ilmoituksen tekijän mukaan peräisin Alma Median asianajajan aikaisemmasta lausunnosta. TENK ei ottanut asiaa tutkittavakseen, koska se ei kuulunut sen toimivaltaan. Tutkijan antamat asiantuntijalausunnot eivät kuuluneet vuonna 2002 HTK-ohjeistuksen piiriin, ja ilmoitus olisi pitänyt tehdä joka tapauksessa Helsingin yliopiston kanslerille, ei suoraan TENKille. Jutussa on haastateltu TENKin silloista puheenjohtajaa, kansleri Krista Varantolaa, ja pääsihteeri Liisa Niemistä.

64. Ks. esim. Scheinin 1991, s. 234, alav. 107, jossa on ilmoitus hänen toimimisestaan avustajana tekstissä käsitellyssä jutussa.

65. Scheinin 1991, s. 14–15. Vrt. vastaväittäjän lausunto, Lakimies 2/1992, s. 274–184, 278–279, jolle metodi ei ihan auennut.

paassa on erillinen luku toimintatutkimuksesta oikeuden tutkimuksessa. *Anna Hurmerinta-Haanpää* määrittelee sen (s. 201) itse asiassa hyvin samalla tavalla kuin Scheinin aikanaan toimi. Hurmerinta-Haanpää pitää toimintatutkimusta sopivaksi lähestymistavaksi tutkimuksissa, joiden ”tavoitteena on paitsi kuvata ja selittää sosiaalista todellisuutta, myös muuttaa sitä”.⁶⁶

Santtu Raitasuon Helsingin yliopistossa tammikuussa 2022 tarkastettu väitöskirjatutkimus ”Oikeustiedettä vai asianajoa? Kriittisiä näkökulmia vero-oikeuden tutkimukseen” selvensi jonkin verran oikeustieteelliseen tutkimukseen liittyvää tutkimusetiikkaa, mutta toisaalta toi uusia ongelmia. Raitasuo tuo väitöskirjassaan selkeästi esiin oman tutkijapositionsa ja perustelee tätä sillä, että koska hän itse käsittelee väitöskirjan osajulkaisuissa muiden vero-oikeuden tutkijoiden tutkijapositiona ja näihin liittyviä taloudellisia sidonnaisuuksia, on hänen perusteltua käsitellä myös omaa tutkijapositionaan.⁶⁷ Hän toteaa, ettei ole kirjoittanut maksua vastaan veroriidoissa oikeustieteellisiä asiantuntijalausuntoja eikä hänellä ole aiheen kannalta merkityksellisiä taloudellisia sitoumuksia.

Raitasuon väitöskirjan keskeinen idea voidaan tiivistää siten, että lainopillinen verotutkimus kärsii intressiristiriidoista, jotka johtuvat oikeustieteilijöiden sivutöistä.⁶⁸ Käytännön töiden ja tutkimuksen yhdistäminen johtaa oikeustieteilijöillä roolien ristiriitoihin, jolla on merkittäviä vaikutuksia koko tieteenalan ja sen tutkimustehtävien kannalta. Koska merkittävä osa suomalaisista verotutkijoista työskentelee verokonsultteina, vero-oikeudellisessa tutkimuksessa painotuvat hänen mukaansa verokonsulttiyhtiöiden ja näiden asiakkaiden intressit.⁶⁹ Vero-oikeuden tutkijat eivät tuollaista väitettä hyväksyneet, vaan kirjoittivat vastineet *Lakimies-lehteen*.⁷⁰

Erityisen kovan kritiikin kohteeksi joutunut vero-oikeuden dosentti ja asianajaja teki Raitasuosta ja hänen työnohjaajastaan hyvän tieteellisen käytännön loukkausepäilyä koskevan ilmoituksen kanslerille⁷¹ ja edelleen Tutkimusettiselle

66. Ks. Anna Hurmerinta-Haanpää, *Toimintatutkimus oikeuden tutkimuksessa*, s. 200–230 teoksessa Kati Nieminen – Noora Lähtenmäki (toim.), *Empiirinen oikeustutkimus*. Gaudeamus 2021, s. 201.

67. Raitasuo 2022, s. 61–62.

68. Ks. myös Helin 2015, s. 808–809. Hän arvostelee sitä, että valtiosääntöoikeuden tutkijat lähes säännönmukaisesti jättävät ilmoittamatta, että ovat olleet itse vaikuttamassa kannanottoon valiokunnan kuulemina asiantuntijoina. Myös Ida Koivisto kiinnittää huomiota valtiosääntötutkijoiden kaksoisrooliin. Ks. Ida Koivisto, *Experts and Constitutionality Control in Finland: A Crisis of Cognitive Authority?* *Retford* 2017, Nr. 2, s. 24–46. Eurooppalaisesta keskustelusta ks. Jan Komárek, *Freedom and Power of European Constitutional Scholarship*. *European Constitutional Law Review* 17 2021, s. 422–441.

69. Raitasuon väitöskirjan artikkelit I ja III.

70. *Lakimies* 7–8/2019, s. 1148–1189. Niistä ks. myös Raitasuo 2022, s. 91–96. Raitasuo toteaa (s. 61) miettineensä, olisiko tutkijoiden nimet voitu anonymisoida. Mietin samaa ja päädyin siihen, että kun kyse on julkaistusta väitöskirjasta, kirjoittajan nimi on syytä mainita. Näin lukija voi halutessaan tarkistaa tekstin.

71. Ks. tiedekuntaneuvoston pöytäkirja, 28.9.2021, § 12, liite 12, jossa on kanslerin päätös, Dnro HY/445/05.02.02/2020, 16.10.2020.

neuvottelukunnalle (TENK 2021:18). Ilmoitus ei koskenut tutkijoiden sidonnaisuuksia, vaan oli oikeastaan kokonaan erillinen asia. Ilmoitusta tuskin kuitenkaan olisi tehty ilman Raitasuon kriittisiä tutkimuksia. Raitasuon olisi ehkä kannattanut toimia samaan tapaan kuin Scheinin eli hankkia itse oikeustapa-uksia tutkimusmateriaaliksi. Raitasuo olisi voinut tehdä kanslerille ilmoituksen HTK-ohjeen loukkausta koskevasta epäilystä osana omaa tutkimusprosessiaan. Näin hän olisi mahdollisesti saanut arvovaltaisen kannanoton sidonnaisuuksien ilmoittamistarpeesta. Sellaisella olisi yleisempääkin merkitystä.

HTK-ohjeen mukaan hyvän tieteellisen käytännön keskeisiin lähtökohtiin kuuluu muun muassa se, että rahoituslähteet ja tutkimuksen suorittamisen kannalta merkitykselliset muut sidonnaisuudet ilmoitetaan asianosaisille ja tutkimukseen osallistuville ja raportoidaan tutkimuksen tuloksia julkaistaessa. Sidonnaisuuksien ilmoittaminen ei tarkoita vielä puolueellisuutta. Sidonnaisuuksia koskevan ilmoituksen puuttumiseen on helppo ottaa kantaa, mutta sen selvittäminen, miten vero-oikeuden tutkijoiden sidonnaisuudet vaikuttavat oikeudellisiin tulkintoihin, ei kuulu HTK-ohjeen alaan. Se onkin vaikea kysymys. Vastaväittäjien mielestä tutkimuksessa olisi voinut käsitellä lähemmin asiantuntijalausuntojen prosessuaalista luonnetta, niiden muodollisjuridista painoarvoa osana oikeudenkäyntiaineistoa.⁷²

3.3.2. *Metodien moninaisuus*

Kun tehdään entistä enemmän monitieteistä tutkimusta ja sovelletaan muitakin metodeja kuin ainoastaan lainoppia, tutkimuseettistä pohdintaa tarvitaan entistä enemmän. Oikeustieteessäkin saatetaan tutkia omaa työpaikkaa tai haastatellaan ihmisiä, joilla on muukin kuin tutkittavan rooli, esimerkiksi esimiehen tai alaisen rooli. Sosiaalitieteissä nämä ovat tuttuja asioita⁷³, mutta tällaiset tutkimukset ovat oikeustieteessä vielä harvinaisia. Kuten HTK-ohjeessa todetaan, tutkijan ammattitaito edellyttää kunkin tieteenalan tiedollisia ja menetelmällistä hallintaa sekä tutkimuseettisesti kestäviä toimintatapoja. Jos oikeustieteen tutkija käyttää tutkimuksessaan muita kuin oikeustieteen metodeja, hänen tulee hallita nekin kunnolla ja eettisesti oikein. Monitieteisen tutkimuksen tutkimuseettiset ongelmat ovat ehkä nyt suurin ongelma monelle juristitutkijalle. Uusien menetelmien mukanaan mahdollisesti tuomat eettiset ongelmat eivät ole aina hallussa. Oikeustieteen tutkijalle, joka tekee yksinään menetelmällisesti perinteisestä poikkeavaa tutkimusta, asetetaan kovat vaatimukset.

72. ”Nyt tutkimuksesta saattaa paikoitellen välittyä sellainen kuva, että tuomioistuimet ikään kuin presumptiivisesti hyväksyisivät asiantuntijalausunnoissa esitetyt tulkintakannanotot objektiivisina tulkintoina”. Näin Anne Alvesalo-Kuusi – Matti Urpilainen, *Lakimies* 6/2022, s. 995–1000, 998.

73. Ks. myös Liisa Nieminen, *Lastensuojelun tutkimuksen etiikka*. *Oikeus* 1/2011, s. 6–24, 10–12.

Esimerkkinä uudenaikaisista tutkimuseettisistä tilanteista oikeustieteen tutkimuksessa mainitsen *Kristiina Kouroksen* väitöskirjan ”Perus- ja ihmisoikeuksien rajoittamisesta niiden edistämiseen. Tutkimus perus- ja ihmisoikeuksien edistämisestä erityisesti kansallisen ihmisoikeusinstituution tehtävänä”, joka tarkastettiin Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa vuonna 2022. Väittelijä toteaa kirjan luvussa 1.4.5 *Rakenne ja aineistot*, s. 45: ”Ihmisoikeuskeskuksen toiminnan arvioinnissa minun on myös selvimmin otettava huomioon oma positioni tutkijana, jonka tutkimus tältä osin kohdistuu myös omaan virkatyöhöni vuosien 2012–2019 välillä”. Lisäksi kirjassa on luku 1.4.6 *Oma tutkimuspositio*, jossa hän toteaa alaviitteessä 149 olleensa vuodesta 2012 lähtien Ihmisoikeuskeskuksen asiantuntijavirassa. Väittelijä toteaa useassa kohdassa, että hänellä on ollut käytettävissään ns. sisäpiirin tietoa, koska hän on toiminut asiantuntijavirassa ihmisoikeuskeskuksessa.

Tutkimusmenetelmäänsä väittelijä luonnehtii lainopiksi (s. 28), mutta sen lisäksi tutkimusmetodia luonnehditaan (s. 34) myös ”realistiseksi, toiminnalliseksi ja empiiriseksi” siten, että ”teen havainnot oikeutta soveltavien ja toimeenpanevien viranomaisten toiminnasta yleisesti ja käytänteistä oikeuden sisä- ja ulkopuolelta tuleviin vaateisiin.” Vähän myöhemmin (s. 47) väittelijä toteaa, että tutkimus on toiminnallinen.⁷⁴ Hän toteaa vielä, että hänellä on mahdollisuus käyttää ”praktista, hiljaista tietoa hyödyksi”. Etenkin viimeksi mainittu osoittaa, että kaikki tutkimusmateriaali ei perustu dokumentoituun tietoon. Tällaista on etenkin kritiikki siitä, että hyvän hallinnon vaatimukset eivät toteudu riittävällä tavalla ihmisoikeuskeskuksen toiminnassa (s. VI, 15, 109, 110, 126–127, 267, 296–300, 308). Tätä kohtaa on ulkopuolisen erittäin vaikea ymmärtää kirjan perusteella, eli tämä ilmeisesti perustuu väittelijän omiin ”havaintoihin”.

Kun tutkimus kohdistuu tutkijan omaan työpaikkaan, on tutkijan pidettävä työntekijän ja tutkijan roolit toisistaan selkeästi erillään. Tuollaisen lähtökohdat omaavaa tutkimusta tehdään paljon etenkin sosiaalitieteissä, ja tutkijaksi asettautumisesta tuollaisessa tilanteessa on kirjoitettu paljon, joten oikeustiedettä edustavan väittelijän olisi tässä tilanteessa ollut helppo omaksua tilanteeseen liittyvät tutkimuseettiset ratkaisut.⁷⁵ Kouroksen tutkimuksessa ei sitä vastoin ole riittävän selvästi tehty selkoa tutkijan omasta positiosta suhteessa tutkimuskohteeseensa. Väittelijä on kuitenkin työskennellyt muun muassa Ihmisoikeuskeskuksessa sekä toiminut muutoinkin eri positioissa aktiivisesti tutkimuskohteensa kentällä. Läh-

74. Toimintatutkimuksesta oikeustieteessä ks. Hurmerinta-Haapää 2021, s. 200–230. Voitaisiin lähteä myös siitä, että metodina on osallistuva havainnointi, mutta se asettaa tutkimushankkeelle suuria eettisiä vaatimuksia. Ks. Helena Huhdan, Malin Fransbergin ja Mikko Salasuon artikkeli ”Toisin näkeminen: etnografia kriminologisen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen-perinteessä”, s. 181–199 teoksessa Kati Nieminen – Noora Lähteenmäki (toim.), *Empiirinen oikeustutkimus*. Gaudeamus 2021.

75. Ks. esim. Tuuli Lamponen, *Kiireellisen sijoituksen päätöksenteko lastensuojelun sosiaalityöntekijän työnä*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 644. Tampereen yliopisto 2022, s. 70–72.

tökohtaisesti myös niiden tahojen ja henkilöiden, joiden toiminnasta tehdään havaintoja, olisi syytä olla tietoisia, että he ovat tutkimuskohteina. Kirjassa on noin sivun verran käsittely tutkijan positiosta, mutta tarkastelu jää liian yleispiirteiseksi. ”Ihmistieteiden eettiset periaatteet”, joita noudattamaan Helsingin yliopisto on sitoutunut, lähtee siitä, että henkilön tulee tietää olevansa tutkittavana erityisesti tilanteessa, joissa tutkija on tutkittavaan nähden myös jossain muussa kuin tutkijan roolissa.

Vastaväittäjä ehdotti lausunnossaan, että saadakseen asioista monipuolisemman kuvan väittelijä olisi voinut tehdä työpaikallaan myös haastatteluja. Tämä oli perusteltavissa sillä, että Kouros esitti kritiikkiä tietyistä tehdyistä ratkaisuista kansallisen ihmisoikeusinstituution järjestymisen ja tehdyn työn suhteen sekä esitti, miten tätä instituutiota voitaisiin parantaa.⁷⁶ Väittelijä kuitenkin torjui tällaisen ehdotuksen.⁷⁷ Hän piti ehdotusta ”tutkimuseettisesti jossain määrin ongelmallisena, sillä hän olisi joutunut haastattelemaan nykyisiä ja entisiä esimiehiään”. Hän ei varmaankaan tuntenut tutkimushaastatteluja koskevia menetelmiä kovin hyvin. On olemassa hyvin erilaisia, eri tilanteisiin tarkoitettuja haastatteluja. Tässä tulee mieleen esimerkiksi asiantuntijahaastattelu ja sisäpiirihaastattelu. Ne olisivat ehkä olleet sovellettavissa tähän tilanteeseen.⁷⁸

Kyse on tilanteesta, jossa väitöskirjan laatija on ottanut käyttöön uusia, hänelle ennestään tuntemattomia menetelmiä oikeustieteellistä tutkimusta tehdessään, mutta ei ole täysin ymmärtänyt niiden rajoitteita. Tietenkin on väittelijän kannalta ongelmallista, että tutkimuseettiset ongelmat nousevat esille vasta arvosanalautakunnassa.⁷⁹

76. Timo Koivurova, Vastaväittäjän lausunto Kristiina Kourosen väitöskirjasta, 31.1.2022. Tiedekuntaneuvoston pöytäkirja, 15.2.2022, § 12.

77. Kristiina Kouros, Huomautukset arvosanalautakunnan lausuntoon (päiväämätön). Tiedekuntaneuvoston pöytäkirja, 15.2.2022, § 12. Olin arvosanalautakunnan jäsen.

78. Ks. Matti Hyvärinen – Pirjo Nikander – Johanna Ruusuvuori, Tutkimushaastattelun käsikirja. Vastapaino 2017.

79. Arvosanalautakunnan lausunto, 31.1.2022. Vrt. myös edellä esillä ollut Marjo Ojalan tapaus, jolloin dekaani totesi lausunnossaan, että ”väitöskirjatyön ohjaus ja esitarkastus ei tässä ehkä ole ollut sillä tavoin huolellista kuin sen olisi tullut olla”. Ks. kuitenkin Tutkimuseettisiä näkökohtia väitöskirjan ohjaus- ja tarkastusprosessiin, Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ja Suomen yliopistot UNIFI ry:n suosituksia yliopistoille vuodelta 2016. (https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/TENK_UNIFI_ohjeistus_vaitoskirjaprosessi.pdf), s. 23: ”Väitöskirjaprosessissa on useita toimijoita, mutta ensisijainen vastuu väitöskirjan tekstistä kuvineen ja lähdeviitteineen on väitöskirjan tekijällä.”

4. Miten tiedeyhteisö reagoi tutkimuseettisiin ongelmiin?

Se, miten tiedeyhteisö toimii tilanteessa, jossa on ilmennyt epäily tutkimuseettikan loukkauksesta, kertoo paljon yhteisön tilasta. Usein ollaan täysin ymmällään eikä tiedetä, miten edetä tuollaisessa tilanteessa. Tilanne voi mennä pahaksikin. Kyse on myös työhyvinvoinnista. Jorma Palo on kirjoittanut osin omakohtaisiin kokemuksiinsa perustuen todella ikävästä suhtautumisesta vilpin ilmiantajaan tiedeyhteisössä. Hänen mukaansa on tavallista ajatella, että jokainen tehköön työnsä ja pitäköön suunsa kiinni, vaikka epäilisiikin vilppiä. Ilmianto ei hänen mukaansa ainakaan lisää ilmiantajan suosiota työnantajan sen paremmin kuin työtovereidenkaan keskuudessa. Toki tärkeää on, mitä Palo vaatikin, että peräntön ilmianto saattaa vakavimmillaan täyttää HTK-rikkomuksen kriteerit, kuten Suomessa onkin nykyään asianlaite.⁸⁰ Vastaavasti Helsingin yliopiston kansleri on todennut, että myös hyvän tieteellisen käytännön loukkausepäilyn käsitteilyn on tuettava tieteen vapautta. Loukkausepäilyprosessia ei tule voida käyttää keinona heikentää ansiokkaan ja yhteiskunnallisesti merkittävän tutkimuksen uskottavuutta (päätös 30.9.2022, Dnro HY/6975/05.02.02/2022).

Yliopistopedagogiikan tutkijat ovat tutkineet sitä, miten tiedeyhteisöä valmennetaan vastaanottamaan plagiarismiväitteitä.⁸¹ Se on yksi tapahtuma muiden joukossa. Tiedeyhteisössä on paljon ikäviä, kielteisiä asioita, eikä yhdestä pidä tehdä mitään ”mörköä”. Asiaa pitää työstää tietoisesti. Vain tätä kautta päästään aikaa myöten siihen tilanteeseen, että ilmoituksia tehdään silloin, kun se on tarpeen. Tieto tästä toivottavasti myös vähentää vilppiä, kun huomataan, että siitä jää kiinni. Tutkimuseettikan opetus ja tutkimus on aloitettava mahdollisimman aikaisessa vaiheessa, jotta tähän on mahdollista päästä.

Julkaisuille asetettavat tutkimuseettiset vaatimukset sitovat tutkijaa myös silloin, kun hän kirjoittaa yleistajuisempaa tekstiä. HTK-ohjeessa todetaan, että tutkijoiden tulee noudattaa niitä kaikissa oman alan asiantuntijatehtävissä ”niin tieteellisissä kuin tiedeyhteisön ulkopuolisissakin yhteyksissä”. TENK on tulkinut tätä vaatimusta hyvin tiukasti. HTK-ohje sitoo myös tietokirjoja kirjoittavia tutkijoita teosten tieteellisyyden asteesta tai julkaisumuodosta riippumatta (TENK 2021:1). Myös itseplagiointi on kiellettyä; tieteellistä julkaisua ei saa julkaista uutena julkaisuna yleistajuisessa muodossa, vaan alkuperäinen lähde on aina mainittava.⁸² Tietokirjailijoilla on vähän lievempi kanta asiaan, mutta

80. Jorma Palo, Ilmiantaja tutkijayhteisössä, s. 257–262 teoksessa Sakari Karjalainen – Veikko Launis – Risto Pelkonen – Juhani Pietarinen (toim.), Tutkijan eettiset valinnat. Gaudeamus 2002.

81. Sanna Vehviläinen – Erika Löfström – Anne Nevgi, Dealing with plagiarism in the academic community: emotional engagement and moral distress. Higher Education 75(1) 2018, s. 1–18.

82. Samaa korostaa myös Krista Varantola (entinen pj.), Yleistajuistamisen etiikka, s. 48–62 teoksessa Urpu Strellman – Johanna Vaattovaara (toim.), Tieteen yleistajuistaminen. Gaudeamus 2013.

Tietokirjailijat ry:n jäsenenä on muitakin kuin tutkijoita.⁸³ Ehkä tietokirjailijatkin tarvitsevat omat eettiset ohjeensa.⁸⁴ He ovat heterogeenisempi joukko kuin tutkijat, joten valvonnan järjestäminen on vaikeaa. Ehkä tutkimuseettisten ohjeiden noudattaminen voitaisiin ottaa huomioon apurahoja myönnettäessä. Kaikesta edellä esitetystä voidaan tehdä se johtopäätös, että tutkimuseetiikan merkitys kasvaa koko ajan. Sitä ei kukaan tutkija – tai kukaan, joka ylipäätään kirjoittaa ammatikseen – voi enää vähätellä.

83. Tämä tuli esille, kun tutkijat syyttivät Maria Petterssonia plagioinnista hänen kirjassaan ”Suomen historian jännät naiset”. Ks. Helsingin Sanomat, 25.9.2022: ”Tutkijat syyttävät plagioinnista, kustantamo puolustaa”. Ks. myös Kritiikin Uutiset, 9.9.2022: ”Tiedon alkuperä ja reilu käyttö – lähteistä kertomiselle on monia tapoja luovassa tietokirjallisuudessa”.

84. Tietokirjailijat ry otti kantaa asiaan 23.9.2022: ”Tietokirjallisuuden lajikirjo on moninainen, ja viittauskäytännöt vaihtelevat eri tietokirjallisuuden lajien välillä. Ei ole siis olemassa yhtä yksiselitteisesti oikeaa viittauskäytäntöä. On selvää, että esimerkiksi lasten ja nuorten tietokirjallisuudessa ei ole samanlaiset viittauskäytännöt kuin tiedekirjallisuudessa. Yhdistys kuitenkin suosittelee, että tietokirjoissa olisi aina lähdeluettelo. Lähdeluettelo ohjaa alkuperäisen tiedon äärelle ja näyttää, mistä lukija saa lisätietoa. Jos toisen tekstiä kopioi suoraan, lukijalle täytyy tehdä selväksi, että kyseessä on sitaatti ja mainita lähde. Myöskään vähäinen muuntelu ei riitä tekemään tekstistä omaa. Toisen tekstissä esiteltyä tietoa voi omissa teoksessaan hyödyntää, mutta se tulee tehdä omalla tyylillä ja omin sanoin.”